

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sven Tito Achen: En svensk doktordisputats om Bergshammar-Våbenbogen	57
Paulus Holm: Et halvsekels heraldikk i Norge	62
C. G. U. Scheffer: Svensk heraldik i den akademiska undervisningen, i dissertationer och i den populärvetenskapliga litteraturen under 1700-talet	63
O. H. M. baron Haxthausen: Dronning Margrethe i heraldisk klædedragt	69
Esbjørn Hiort: De sjællandske landsdommeres våbenskjolde i Sct. Bendts kirke i Ringsted	75
Hans A. K. T. Cappelen: Ski og kors i Skiens byvåpen	94

En svensk doktordisputats om Bergshammar-Våbenbogen

Af *Sven Tito Achen*

Jan Raneke: *Bergshammarvapenbo-
ken — en medeltidsheraldisk studie
1-2*; offsettryk, 172 + 218 sider, Lund
1975; pris Skr. 125.00 hæftet, fås hos
fil dr Jan Raneke, Vallgatan 3, 234 00
Lomma, Sverige.

I 1747 BLEV Erik Galle doktor ved universitetet i Uppsala på en afhandling om et heraldisk emne, og i 1777 blev Johan Älf doktor i Lund på en afhandling om »Insignibus rerum publicarum (Riks-Wapen)«. Dette er, så vidt vides, de eneste to gange på vore, skandinaviske breddegrader, at nogen er blevet doktor i heraldik. Eller rettere sagt: det *var* de eneste gange, indtil lørdag 12. april 1975. På denne dag forsvarede den skånske heraldiske forsker *Jan Raneke* ved Lunds Universitets humanistiske fakultet sin doktordisputats »Bergshammarvapenboken — en medeltidsheraldisk studie«.

Jan Raneke, født 1914, var i 1959 en af de 28 stiftende medlemmer af Heraldisk Selskab, og året efter var han med til at søsætte Heraldisk Tidsskrift. Allerede til dettes første nummer skrev han en artikel, »Heraldik på hålkort«, der handlede om hans inventering af *alle Europas middelalderlige våbener*, en titanisk opgave som han år efter år, årti efter årti, har lagt et sejt arbejde i, og som har gjort vældige skridt frem mod sin fuldendelse.

Siden har han bidraget med en række vægtige artikler, foruden hvad han har skrevet andetsteds, især i skånske publikationer. Hans artikler er i reglen illustreret af ham selv, Jan Raneke er nemlig også heraldisk *kunstner*, og han har komponeret og udført et stort antal kommunevåbener, familievåbener, heraldiske exlibris og anden form for heraldisk kunst. Sammen med Christer Bökwall har han siden 1963 udgivet, redigeret og i vidt omfang også tegnet til »Skandinavisk Vapenrulla«. I 1967 udgav han sammen med Frithiof Dahlby »Den svenske adelns vapenbok« med opimod 700 våbentegninger i en moderne stil.

Blandt det materiale Jan Raneke bygger på ved sin indsamling og katalogisering af de europæiske middelaldervåbener, er datidens *våbenbøger* måske det allervigtigste. Enkelte af disse våbenbøger er publiceret, men flertallet er det ikke, og dem har Raneke delvis skaffet sig i fotokopi, hundreder og atter hundreder af sider.

Den mest omfattende af alle middelalderlige våbenbøger, med opimod 3400 farvelagte våbengengivelser, opbevares i Sveriges Riksarkiv i Stockholm. Den er udarbejdet i de sydlige Nederlande omkring midten af 1400-tallet og blev — som i disputatsen påvist — formodentlig i slutningen af 1600-tallet erhvervet af en officer, Carl Filip Sack, under fransk krigstje-

neste i Nederlandene. Sacks moder var svensk, af slægten Posse, som bl. a. ejede herregården *Bergshammar* i Södermanland, og hans søn, Johan Gabriel Sack, arvede *Bergshammar*, hvor han samlede sig et anseligt bibliotek. Det må være gennem Sack'erne at *Bergshammar-våbenbogen* er kommet til Sverige. I 1933 blev den deponeret i det svenske Riksarkiv.

Bergshammar-våbenbogen er ikke helt ukendt. Den har været omtalt et par gange på tryk i Sverige, og en enkelt gang i Tyskland. I 1967 publicerede Adam Heymowski dens polske afsnit i et polsk tidsskrift (på polsk) og i 1968 dens bøhmiske afsnit i det schweiziske *Archivum Heraldicum* (på fransk). Men bortset herfra har dens vældige materiale hidtil været ukendt og utilgængeligt for den heraldiske verden.

Det er dette forhold som Jan Rancke nu har rådet bod på. I sin disputats har han for det første — ud fra våbenbogens våbener, deres stil og sproget i den ledsagende tekst — dateret og lokaliseret dens oprindelse, afmalet dens milicu, og jævnført den

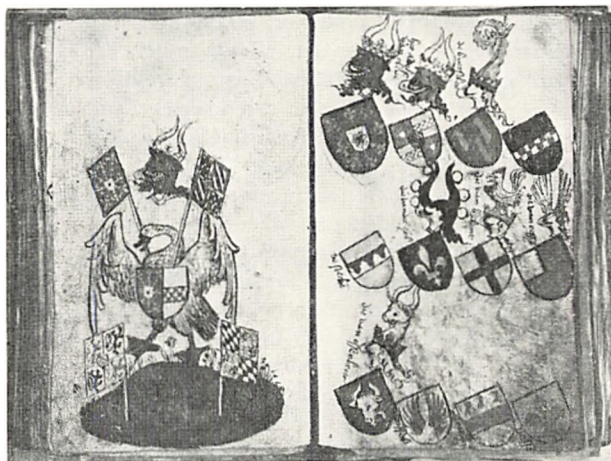
med andre våbenbøger. Dernæst har han undersøgt bogens komposition, hvorfra den har sit materiale (andre våbenbøger, originalt stof), og hvorledes dens over 3300 våbener fordeler sig i datidens Europa. Og endelig har han underkastet hele det enorme materiale en detaljeret heraldisk-statistisk analyse: fordeling og hyppighed af tinkturer, delinger, figurer og kombinationer heraf, hjelmsfigurer, brisurer, våbengrupper, m. m.

Et 2. bind, som ikke indgår i selve disputatsen, indeholder identifikationer og blasoneringer (på fransk) af alle *Bergshammar*'s 3388 våbener, samt et register.

☆

Lørdag 12. april oprandt ved Øresund med tindrende vårsol, og kl. 9 var auditorium 216 i Konstvetenskapliga Institutionen i Lund fuldt besat. Blandt de ca. 80 tilhørere var der adskillige medlemmer af SHS, også fra Stockholm, Göteborg og København.

Præces, professor Oscar Reutersvärd, åbnede den akademiske hand-

Et opslag i *Bergshammar-våbenbogen*. Til venstre en allegorisk fremstilling af hertugen af Cleves våben.

Skjoldet på svanens bryst viser Cleve/Mark, på fanerne fire anevåbener, for: Cleve, Bourgogne, Berg og Holland. På højre side tillige en række vasalvåbener.

ling og overgav ordet til dagens officielle opponent, Adam Heymowski, docent og overbibliotekar ved Stockholms Universitets bibliotek, samt medlem af *Académie Internationale d'Héraldique* (samt af SHS).

Heymowski begyndte med at præsentere Ranekes værk – dets otte hovedafsnit og de vigtigste af dets 35 underafsnit – for dem blandt tilhørerne, som måske ikke selv havde læst det, og gik derefter over til sin egentlige bedømmelse. At han var særdeles kvalificeret til sin opgave, var der ingen tvivl om, bl. a. fordi der næppe, ved siden af doktoranden – eller »respondenten«, som det hedder på svensk – er nogen der kender Bergshammar-våbenbogen bedre end Heymowski. Som nævnt har han tidligere, med lærdom og skarpsindighed, publiceret dens polske og bøhmiske afsnit, og han viste tillige, gennem hele disputationen, at han havde sat sig ind i Ranekes værk med minutiøs grundighed.

Heymowski pegede først på hvad han mente var en række *formelle* brist i Ranekes afhandling. Han mente at dens disposition, afsnittenes indbyrdes rækkefølge, burde have været anderledes. Og han var, ikke mindst i sin egenskab af bibliotekar, utilfreds med Ranekes lister over benyttet litteratur og andre kilder, som indeholdt inkonsekvenser og unøjagtigheder i gengivelse af navne og bogtitler.

Sprogligt var afhandlingen en basterd, mente Heymowski, nemlig mellem svensk og fransk. Ikke blot var alle værkets *blasoneringer*, også midt i den svenske tekst, på fransk. Franske var også samtlige værkets *geografiske betegnelser*, således at fx »Sverige« optrådte under formen *Suède*. Hertil kom, at blasoneringerne ikke var helt konsekvente i deres terminolo-

Lørdag 12. april 1975: Professor Oscar Reutersvärd giver Jan Rancke, til venstre, nogle sidste råd inden disputationen.

logi; nogle af dem afveg fra den klassiske franske form.

Over for noget af Heymowskis kritik medgav Rancke med sagtmodig værdighed, at denne måske havde ret. Over for andet forsvarede han sine standpunkter. Franske former af stednavne var benyttet, dels fordi det var sådan de forekom i selve våbenbogen, men navnlig for at understrege den forskel der var mellem fx *datidens* »Sverige« – exkl. Skåne, Halland, Blekinge, Jämtland og Härjedalen, men inkl. Finland – og *nutidens*. Hvis han havde brugt betegnelsen »Sverige«, ville læseren let kunne komme til at glemme sådanne, afgørende vigtige territoriale og politiske forskelle på dengang og nu, og dét gjaldt så at sige alle Europas lande og feudale områder. Fransk blasonering var anvendt, fordi den svenske heraldiske terminologi ganske enkelt ikke var tilstrækkeligt udviklet til at

beskrive det foreliggende materiale. At der måske fandtes enkelte inkonsekvenser i hans franske sprogbrug, ville Raneke ikke nægte, men han mente ikke, at nogen af dem kunne give anledning til misforståelser.

Heymowski gik nu over til kritik af afhandlingens *indholdsmæssige* sider. Han pegede på lakuner i Ranekes oversigt over våbenbogs litteratur (Portugal, Polen) og på svigtende personligt kendskab til citeret litteratur. Han kunne, ud fra det polske afsnit, yderligere indsnævre Ranekes datering af våbenbogens tilblivelse. Han gjorde opmærksom på uensartet behandling af bogens geografiske områder (Burgund og Litauen, fx). Han kritiserede Ranekes fremstilling af de middelalderlige herolders rolle og funktioner, og hans opdeling i »heroldsområder«. Om Ranekes statistikker over våbenmaterialets tinkturer mente han, at de stort set kun viste, hvad man vidste i forvejen. Heymowskis vigtigste anke var dog, at Raneke havde behandlet det heraldiske for isoleret, uden de forbindelser til tidens øvrige kulturhistoriske og menneskelige forhold, som studiet gjorde muligt.

Heymowskis til tider ganske skarpe kritik mildnedes af hans afvæbnende og charmerende form, som var præget af hans polske fødeland.

Fire uofficielle opponenter havde derefter ordet: friherre Christopher von Warnstedt, Christer Bökwall, Leif Pålsson og Nils Bartholdy. De to sidstnævnte bidrog konstruktivt til en nøjagtigere datering af Bergshammars våbenbogen, Pålsson via den burgundiske orden Det Gyldne Skind, som er gengivet om enkelte af værkets våbenskjolde, Bartholdy ud fra våbenbogens danske våbener.

Raneke svarede, prisværdigt kort,

på alle indvendinger og forslag, og kl. 12 var disputationen forbi.

☆

Oppositionen ved en doktordisputats *skal* kritisere. Det er dens opgave. Den *skal* finde frem til afhandlingens svage punkter, til det som kan diskuteres, eller som med fordel kunne have været gjort anderledes. Uanset hvor loyalt oppositionen gennemføres, og uanset at alle opponenter i dette tilfælde – som i de fleste andre – sluttede deres kritik med en lykønskning til doktoranden for resultatet af hans store arbejde, kommer der alligevel let noget negativt over det hele. At der er positive, respektfulde sider ved afhandlingen nævnes dårligt nok. Det tages som en selvfølge. Ellers var den jo slet ikke blevet antaget til forsvar. Men hvad der ikke nævnes, står i fare for at blive glemt.

Også jeg kunne pege på pletter i afhandlingen, bl. a. sproglige, men det er pillerier, og der er ikke nu nogen grund til at opregne dem. Det væsentlige er det værk Jan Raneke har skabt, et solidt, ubestikkeligt, oplysende og fængslende, overmåde nyttigt værk. Det er altid en fryd at se en energisk og klar ånd rydde op i sit hjørne af verdensrummet, og skabe overblik og orden, hvor der før var kaos. For en heraldiker er det en ganske speciel fryd at være vidne til en sådan indsats, når det drejer sig om heraldik.

De fleste bøger om heraldik bringer intet nyt. Det gør Jan Ranekes! Den rummer en viden, en heraldisk erfaring og en heraldisk indlevelse, som er så sjælden, at det måske ligefrem kan gøre det svært for læserne at opskatte den. Raneke bringer helt nye ideer frem – som fx hans »våben-

horisont« = alle de våbener som findes i levende brug i en given generation. Hans iagttagelser er fængslende – som når han viser, at de heraldiske *delinger* des mere dominerer over de *løse figurer* (dyr, planter, redskaber etc.) jo nærmere man kommer den heraldiske kulturs centrum, og omvendt de løse figurer bliver hyppigere, på delingernes bekostning, jo fjernere fra sådanne centre vi bevæger os. Hans slutninger er kløgtige – som når han belyser våbenbogens tilblivelse på grundlag ikke blot af hvad den indeholder, men også af hvad den *ikke* indeholder. Hans tanker, fx om blasonering eller brisurer, er originale og igangvættende. Og selv hvor han ikke er original, er han værdifuld, nemlig ved sine dokumentationer. Hans talmateriale og statistikker

skaber fast grund at stå på, hvor man hidtil har måttet nøjes med en fornemmelse.

Raneke's illustrationer har hidtil ikke været nævnt. Hans bog indeholder 10-15 billeder, også fotografier, i teksten og to landkort, plus at de statistisk-analytiske afsnit er illustreret med kurver og lignende samt næsten 500 våbentegninger. Hertil et stamtræ der viser brisurer inden for en slægtsgruppe, med over 100 individuelle våbener, i alt over 600 heraldiske billeder, næsten alle udført af ham selv.

En sjælden flid og en sjælden fordybelse har skabt et værk som alle heraldiske viderekomne – også uden for Skandinavien – kan studere med udbytte, og som Jan Raneke har ret til at være stolt af.

Et halvsekels heraldikk i Norge

AL TSA i de sist forløpne 50 år. Da melder seg uvilkårlig en rekke spørsmål: Er vi fremdeles i den samme bølgedalen som preget forfallsperioden helt frem til siste århundreskifte og vel så det? Eller har det vært nogen fremgang og utvikling til det bedre? Da må det nok fremholdes at for enhver som er fortrolig med heraldikkens lover og prinsipper er det helt åpenbart at både kursen og farten er upåklagelig.

Og likeså at det er ett navn som uten videre fremhever seg når det gjelder å etterspore de drivende krefter bak denne tilfredsstillende utvikling. Det er fhv. førstearkivar i Riksarkivet, Hallvard Trættemberg. I denne stilling som han hadde 1940–66, og også deretter som emeritus, har han vært betrodd å skjøtte Statens kontrollerende virksomhet med all offentlig heraldikk og vært rådgiver for stat og kommuner, herunder Konge og regjering, departementer, geistlighet, forsvaret, Den kongelige Mynt m. v.

Men dessuten har han utfoldet en rik skapende virksomhet ved å gi tegninger til våpenrevisjoner og til nye våpen, flagg og segl m. v. i hele sin aktive periode som heraldiker — i årene 1921–75.

Samtlige elementer i denne hans rikholdige produksjon har nu på vårparten, 12. april–4. mai 1975, vært tilgjengelig for publikum ved en ut-

stilling i Kunstnerens Hus i Oslo, der også hans litterære produksjon var fremlagt.

En fyldig katalog som bl. a. også medtar Trættembergs redegjørelse om heraldikkens grunnregler og historie gir med sine vel 200 nummer ikke bare et sterkt inntrykk av hans grundige forskerinnsett og hans nitide utformning av våpen, segl, emblemer m. v., men katalogen blir i seg selv litt av en oppslagskilde som mange sikkert vil sette pris på å ha tilgjengelig.

Det sier seg jo selv at ikke alle de oppregnede nummer i katalogen kunde ledsages av illustrasjoner, men de som er kommet med er utmerkede, hvilket i denne forbindelse vil si like »Trættembergske« som strengt heraldisk korrekte. Men ettersom Trættemberg »udi heraldica« synes å være »utrættelig«, så kan vi formentlig regne med at det med tid og stunder fra hans hånd vil foreligge en samlet fremstilling av norske kommune- og fylkesvåpen som vender seg til et større publikum enn det som sogner direkte til S.H.S. — Den som lever får se.

Men under enhver omstendighet er det på sin plass å bringe ham en takk for innsatsen i heraldikkens tjeneste i de 54 år, 1921–75. Den står det virkelig respekt av.

Paulus Holm

Svensk heraldik i den akademiska undervisningen, i dissertationer och i den populärvetenskapliga litteraturen under 1700-talet

Av C. G. U. Scheffer

Inledning

Heraldiska bibliografier

FÖRTJÄNSTEN att ha utarbetat den första översikten över den svenska heraldiska litteraturen tillkommer Carl Hildebrandsson Ugglå. Den ingår i företalet till hans avhandling om trekronorsvapnet år 1760 och är både vederhäftig och instruktiv¹). I våra dagar har Adam Lewenhaupt i en uppsats »Adelsvapnen och den svenska heraldiken» lämnat en resonerande bibliografisk översikt²), som rätt nära ansluter sig till Warmholtz' Bibliotheca historica³).

Lewenhaupts bibliografi upptager icke endast arbeten rörande adelsvapnen, utan även sådana som angår riksvapnet. De viktigaste kategorierna är således medtagna och bibliografien är därför i det närmaste fullständig. Några heraldiska specialarbeten är att tillägga. Sfragistiska och heraldiska specialarbeten av topografisk karaktär är naturligtvis ej heller medtagna. Då de ovan uppräknade bibliografiska arbetena ger en god sammanfattning av litteraturen erfordras icke någon förnyad redovisning utan endast en komplettering, framför allt i de nyss berörda avseendena.

Lewenhaupt framhåller med rätta, att den svenska heraldiska litteraturen

är mycket knapphändig i motsats till den mellan- och västeuropeiska. Från 1600-talet finns således endast ett par arbeten. Omdömet att 1700-talet även är mycket litet givande i heraldiskt avseende är kanske ej heller oberättigat vid en jämförelse med den utländska litteraturen. Den kraftiga stegringen av vår heraldiska produktion under detta århundrade, framför allt vid dess mitt, hade dock bort mer bestämt understrykas.

Heraldiken i den akademiska undervisningen

Dissertationer

Detta uppsving kan härledas från de vid universiteten verksamma lärare, som vid denna tid lät heraldiken få en plats i den akademiska undervisningen. Då en avhandling vid denna tid som regel inte författats av respondenten utan av den, under vilkens presidium disputationen ägde rum, är det så mycket betydelsesfullare att söka vinna någon klarhet beträffande den heraldiska undervisningen vid universiteten samt att fastställa vilka, som där handledde den akademiska ungdomen.

Lunds universitet

Genom professor Kilian Stobaeus' (1690–1742) arbeten och verksamhet

kom Lunds universitet att framträda som den nya exakta historieforskningens härd i vårt land. Ursprungligen naturforskare överförde han sin metod på historieforskningen. Detta medförde en hög uppskattning av urkunder och fornminnen av skilda slag, mynt m. m. Hans avhandling »De Numis et Sigillis Lundensibus«, Lund 1741, är i detta avseende ett gott exempel. Stobaeus har samlat materialet och ombesörjt illustrationerna, medan respondenten, hans släkting Zacharias Aron Kihlgren, givit avhandlingen dess slutliga form⁴). Verket har ett bestående värde och är i sin strävan att exakt beskriva sigillens bildinnehåll en föregångare till de moderna sigillverken. Det var betecknare för Kilian Stobaeus' ämnesval även genom sin anknytning till lokalhistorien. Hans farbroder, professor Andreas Stobaeus⁵) var för övrigt den förste av universitetets lärare, som ägnade sig åt den lokala skånska hävdaforskningen efter landskapets avträdande till Sverige⁶). Jämte numismatiken och sfragistiken upptog även genealogien Kilian Stobaeus' intresse.

Kilian Stobaeus efterträdde i ämbetet av sin mest framstående lärjunge inom historievetenskapen Sven Bring-Lagerbring. Hur lysande denne förvaltade det förpliktande arvet är allmänt känt. Han fullföljde och utvecklade de givna uppslagen. Sambandet är särskilt tydligt i fråga om de lokalhistoriska undersökningarna och intresset för historiens hjälpvetenskap⁷).

Lagerbring meddelade under en följd av år undervisning i heraldik och numismatik vid universitetet⁸). Ett antal kollegieanteckningar från 1745 och 1749 finns bevarade⁹). Dessa föreläsningar har varit av privat

natur. Enligt föreläsningsprogrammet för Lunds universitet år 1762 gav Lagerbring privat undervisning i heraldik och numismatik¹⁰). De bevarade föreläsningsanteckningarna, som alla härrör från hans första år som professor, ger endast en allmän översikt över de grundläggande reglerna och avviker icke mycket från den konventionella framställningen i 1700-talets övriga handböcker. Ett första avsnitt behandlar heraldiken i allmänhet, ett senare avsnitt de europeiska rikenas vapen.

Då något i vårt land omstritt problem dyker upp, begagnar Lagerbring dock tillfället att säga sin oförgripliga mening; så i fråga om vasavapnet. Även om figuren kallas »wase«, säger Lagerbring, är det absurd att påstå den vara en knippa vass. Den har liksom den tidigare i föreläsningarna behandlade fransiskan varit ett försvarsgevär, som den ej heller är alldeles olik. De av Peringskiöld i Monumenta Ullerakerensia avritade gamla vasasköldarna i Uppsala domkyrka är i det fallet klara vittnen. I detta sammanhang drar sig Lagerbring inte för att polemisera mot själve Menestrier om tolkningen av den franska kunglighetens emblem, la fleur de lis. Menestrier härleder denna från den blå vattenliljan. Enligt Lagerbring går figuren i stället tillbaka på spetsen av den lans som kallas fransiska och motsvarar en bardisan eller ett korsgevär.

En därmed överensstämmande förklaring gav Uno von Troil — utan att knyta an till Lagerbring — i sitt inträdestal i Vitterhetsakademien år 1786, betitlat »En upplysning i konung Gustaf I:s historia«. Vad gäller vapenfiguren i riksföreståndaren Gustaf Erikssons sigill år 1521 yttrade han: »att den icke är annat än ett strids-

heraldicae« med Adam Streling som respondent ha byggt. Den ventilerades i manuskript år 1748, då den icke hunnit bli tryckt¹⁵). I ett brev till Johan Henrik Lidén år 1770 meddelade Lagerbring, att endast de tre första arken hunnit bli tryckta och tillade: »Men hvarken har jag met eller annat därutaf, så att dessa få räknas interscripta deperdita«¹⁶).

De olika staternas vapen, ett ämne som Lagerbring brukade behandla i det senare partiet av sina heraldiska föreläsningar, kom senare att lämna stoff till en år 1777 i Lund ventilerad avhandling »De insignibus rerum publicarum (Riks-Wapen)«¹⁷). Akademinotarien Karl Adam Schreiber var preses och säkerligen även avhandlingens författare. Respondent var Johannes Älf, slutligen kyrkoherde i Linköpings stift¹⁸).

Ett par mera speciella avhandlingar under Lagerbrings presidium må vidare omnämnas. Dissertationen »De titulis principum, generatim, et Suoniae regum, speciatim« med den bekante Bengt Bergius som respondent (1744—1745) har sitt intresse för heraldiken och framför allt för sfragistiken, där kändedomen om titulaturen är av betydelse för tolkningen av sigillomskrifterna.

En annan avhandling »De colore caeruleo, tessera gentis suiogothicae« har nu endast kuriositetsintresse. Den utkom år 1747 och anmäldes i *Salvius' Lärda tidningar* 1748 nr 23 under titeln: »Den blå rocken, såsom det svenska modets kändnedragt«¹⁹). Det hela är en ganska vittutsvävande studie i färgernes symbolik, utmynnande i en förmodan att svenskarna valt just den blå färgen på grund av sin kärlek till havet. I recensionen angavs respondenten Jöns Lind, Karlskrona, som avhandlingens författare.

Dess bestående värde torde ligga i en som bilaga återgiven kunglig förordning om. bl. a. »Fotfolcks Klädes Färgor«²⁰).

Till sist må erinras om raden av topografiskt-historiska avhandlingar, för vilka Lagerbring presiderade. I dessa ingår åtskilliga avbildningar av stads-, härads- och kyrkosigill²¹).

Lagerbrings Svea rikets historia

Från år 1770 åtnjöt Lagerbring tjänstefrihet för att skriva sin Svea rikets historia. I denna upptog han flerstädes heraldiska och sfragistiska spörsmål till behandling. I fråga om införandet av ärftliga släktvapen drev han den åsikten, att detta skett senare, än man i allmänhet varit benägen att tro. Först omkring år 1250 skulle detta bruk ha vunnit stadga i vårt land²²). Dessförinnan hade vapnen endast varit personliga och valts efter behag. För att åskådliggöra detta återropade sig Lagerbring på förhållanden inom Folkungaätten²³). Genom att exempel valts från vår förnämligaste medeltidsätt, kom Lagerbrings bevisning att betraktas som särskilt bindande. Säkert är också att Lagerbrings uttalanden i dessa avseenden varit av icke ringa betydelse för uppfattningen om medeltidsheraldikens tidigaste skede²⁴).

Noter

- 1) C. H. Uggla, *Afhandling om Swea rikets urgamla wapn de tre kronor med historiske och heraldiske anmärkingar utgifwen, Stockholm 1760*, p. IV—X. — På Ugglas bibliografiska översikt bygger en i *Meddelanden från Svenska heraldiska föreningen, Stockholm 1912*, s. 38 f., införd *Förteckning öfver svenska heraldiska arbeten*. Några senare utkomna verk, främst vapenböcker, har tillagts.

- 2) A. Lewenhaupt, Adelsvapnen och den svenska heraldiken, Sveriges Riddarhus, Stockholm 1926, s. 508 ff.
- 3) C. G. Warmholtz, Bibliotheca historica, 12, Uppsala 1815. Om rikets vapen, nr 6870-6889; om ridderskapet och adelns vapen, nr 6959-6965.
- 4) Carl M. Fürst, Kilian Stobacus d. ä. och hans brevväxling, Lund 1907, s. 42 f.
- 5) Under Andreas Stobacus' presidium ventilerades år 1697 en heraldisk avhandling »De antiquis gentium gothicarum insignibus», som dock byggde på snart föråldrade åskådningar.
- 6) Fürst, a.a., s. 40.
- 7) N. Eriksson, Dalin - Botin - Lagerbring, Historieforskning och historiskrivning i Sverige 1747-1787, Akad. avh., Göteborg 1973, s. 33 ff., 106 ff., 119 not 3, 121 not 4.
- 8) Jfr M. Weibull och E. Tegné, Lunds universitets historia 1668-1868, 2. Lund 1868, s. 229.
- 9) Förutom de, som upptages i S. E. Bring, Förteckning över Sven Lagerbrings tryckta arbeten och manuskript (Lunds universitets årsskrift, N.F., avd. 1, bd 3, nr 1), Lund 1907, s. 63 f., finns ytterligare tre manuskript bevarade, nämligen Afhandling om Heraldiquen eller Wapen-Konsten af Professoren Sven Bring /1745/, D 242, och Ars Heraldica eller Wapn-Konsten utgifven af Professor Sven Bring (i pennan författad af ägaren) Carl Estenberg 1749 april, D 385, båda i KB, samt Collegium Heraldicum Svecnonis Bring, Prof. Historiarum, Londini Gothorum ab Anno 1745, LUB. - Carl Estenberg (1728-1815), student i Lund 1747 28/9, slutligen hovrättsråd i Svea hovrätt. - Ett fragment av Lagerbrings föreläsningar, betitlat »Ars heraldica et numismatica» ingår i volymen D 282: Strödda handlingar i heraldik m. m., KB.
- 10) Salvius' Lärda tidningar den 15 mars 1762 nr 21 s. 82 anmälde att »Herr Professor Sven Bring fortfar med sina offentliga Föreläsningar uti Tyska Riks-Historien, och lofvar enskildt biträde i Wapen- eller Myntkunskapen». För övriga år lämnas icke så preciserade uppgifter. I regel står det endast »Privatim tjenar Han de studerande efter deras östundans» el. dyl.
- 11) Vitterhetsakademiens handlingar, del 1, Stockholm 1789, s. 372-380; sigillet, stucket i koppar, vid s. 372. Om U. von Troils teori se H. Hildebrand, Heraldiska studier 1: Det svenska riksvapnet (Antiquarisk tidskrift för Sverige 7:1), s. 50 f.
- 12) Se härom H. Gillingstam, Ätterna Oxenstierna och Vasa under medeltiden, Akad. avh., Stockholm 1952, s. 118 och 121 samt Heraldisk bilaga, s. 771 ff.
- 13) E. Bissacus har för första gången från manuskripten utgett och kommenterat dessa verk, London 1654. Ett exemplar återfinns på Kungliga biblioteket i Stockholm under Krigsvetenskap, Allmän.
- 14) Gaston Saffroy, Bibliographie générale, héraldique et nobiliaire de la France, Paris 1968, s. 60 ff. Bibliografin redovisar Menestriers heraldiska produktion i dess helhet.
- 15) Samuel E. Bring, a.a., s. 10, not 1.
- 16) Sven Lagerbring, Skrifter och bref, utg. av L. Weibull, Lund 1907, s. 137.
- 17) När Warmholtz, a.a., nr. 6884, säger att vad i avhandlingen anföres om det svenska riksvapnet är av ganska ringa betydelse, har han troligen icke avsett ett värdeomdöme om avhandlingen i dess helhet, utan endast velat utsäga, att arbetet icke är av större betydelse i det bibliografiska sammanhang, i vilket det redovisas. Jfr A. Lewenhaupt, a.a., s. 512.
- 18) A. Setterdahl, Östgöta nation i Lund 1668-1913, Lund 1913, nr 710.
- 19) Bestämmelser om blå enhetsuniform för infanteriregementena hade utfärdats genom kungligt brev den 29 maj 1687; se E. Bellander, Dräkt och uniform, Den svenska arméns beklädnad från 1500-talets början fram till våra dagar, Stockholm 1973, s. 182 ff.
- 20) Förordningen presenteras odatrad

men bygger av allt att döma på uniformsbestämmelser från åren 1675 och 1683; jfr Folke Wernstedt, Svenska standar och fanor 1654–1686, Bilaga: Sammanställning av uniformernas, standarens och fanornas färger vid de ordinarie regementena och Bergsregementet 1654–1686 (Meddelanden från riksheraldikerämbetet X, 1941–1945, Malmö 1945), s. 408–413.

- 21) N. Eriksson, a.a., s. 34 not 1.
- 22) Swea rikets historia, 2, Stockholm 1773, s. 702.
- 23) Ibid., s. 221.
- 24) Mot Lagerbrings uttalanden i dessa stycken opponerade sig domprosten Peter Wieselgren i inledningen till sitt manuskript »Svensk vapentolkning», Göteborgs universitetsbibliotek. Med sedvanlig temperamentsfullhet hävdade han att Lagerbring med sina yttranden grundlagt uppfattning

gen om planlösheten i den medeltida heraldiken, som därför kom att ringaktas av historievetenskapen. I detta sammanhang skall endast erinras om att Peringskiölds ätteledning (Ättartal s. 42), som av Lagerbring åberopats, visat sig vara uppdyktad. Jfr. C. M. Kjellberg, Vasaättens härstamning från Kristiern från Öland och vasavapnets uppkomst (PHT, 1923, s. 167, not). Wieselgren påpekade med rätta, att det sigill som Peringskiöld tillskrev Birger Brosas sons sons son Bo Birgersson enligt omskriften tillhört Ulf Jonsson (Aspenäsätten; Blå).

En fortsättning på denna artikel följer i nästkommande häften av Heraldisk Tidskrift. I första hand kommer därvid Uppsala universitet att behandlas.

Dronning Margrethe i heraldisk klædedragt

Af O.H.M. baron Haxthausen

MEDENS Heraldisk Tidsskrift tidligere ved flere lejligheder har omtalt heraldiske tekstiler, heroldernes tabard'er og riddernes våbenprydede skjorter, er kvindernes heraldiske klædninger aldrig før blevet gjort til genstand for behandling i tidsskriftet.

Mange af vore læsere har sikkert frydet sig over Don Pottingers herlige tegninger af buttede ladies og skønne jomfruer, alle med våbenmærker på de struttende skørter, i bogen *Simple Heraldry*. Nok er Don Pottinger en festlig kunstner med mange originale påfund, men denne form for anvendt heraldik er nu ikke hans opfindelse. Det er en skik, hvis oprindelse fortaber sig i heraldikkens barndom, og samtidig en billedmæssig tradition, som mærkelig nok næsten udelukkende kendes fra de britiske øer.

Det måske tidligste bevarede eksempel på fænomenet har vi i den

kendte illumination fra »The Luttrell Psalter« fra ca. 1345. De to kvinder, der rækker Sir Geoffrey Luttrell udrustningen: hjelmen, lansen og skjoldet, er begge klædt i heraldisk dekorerede kjoler, og begge har i dexter halvdel af kjolen Luttrell-våbenet, i blå felt en sølv skråbjælke mellem seks sølv merletter. Den forreste af kvinderne er Sir Geoffrey's hustru, Agnes Sutton. Hendes fædrene våben, en grøn løve i guld felt, anes på sinister side af hendes dragt. Den anden kvinde er Sir Geoffrey's søns hustru, Beatrice Scope. Hendes fædrene våben er en guld skråbjælke i blå felt med en sølv turnerkrave. Dette våben er ligeledes anbragt i sinister side af kjolen. Allerede her ser vi altså, at det senere for ægtepar så kendte princip med mandens våben dexter og kvindens fædrene våben sinister er gennemført.

Et andet tidligt eksempel finder vi på en messingplade i kirken i South-

1. Illumination fra »The Luttrell Psalter«. MS Additional 42130, folio 202 verso, British Museum, London.

2. Kathrine Calthorpe og Sir John Harsick. Southacre, Norfolk, 1384.

acre i Norfolk. Denne »brass«, der er fra 1384, viser Kathrine Calthorpe sammen med sin mand, Sir John Harsick. Han står på en løve med sværd ved lænd og med våbenprydet skjorte, the jupon, over sit harnisk. På hovedet bærer han inderhjelm, the basinet, og over hans hovede ses våbenskjoldet og yderhjelm med hjelmtegn og hjelmklæde holdt på plads af en snoet vulst. Han rækker sin højre hånd til sin hustru, der står på en hund og som er iført en kjole, hvorover hun har en løs kappe. Kjølens dexter halvdel er ikke dekoreret,

men den sinister del er tydeligt smykket med mandens våbenmærke.

At mandens våben her er anbragt i sinister side af kjolen hænger måske sammen med parrets lidt usædvanlige placering med kvinden til dexter for manden – en form for courtoisie om man vil? – men at dexter del af kjolen ikke viser noget våben er svært at forklare. Det skyldes næppe at slægten Calthorpe ikke førte våben, og det er heller ikke sandsynligt, at gifte kvinder kun førte sin mands våben på hin tid. Måske er pladen aldrig blevet graveret færdig?

På brasses fra senere tider bliver det mere almindeligt, at eventuelle våbener figurerer på kvindernes kapper end på selve kjolen. En vistnok ret enestående brass fra 1540 viser kvinder med våbener på såvel kjole som kappe. Det er Sir William Gascoigne, der står mellem sine to hustruer. De to damer er vendt en smule mod manden. Begge fædrene våbener, henholdsvis Winter og Pennington, er på kjolen, og Gascoigne (med Picot og Bauchamp of Bedford i 2. og 3. felt) på kappen.

Går vi fra brasses til våbenbøgerne og de gamle »Rolls of Arms«, finder vi, at kvinder i heraldiske klædedragter først viser sig i The Salisbury Roll, der er fra omkring 1460. »Rullen« er senere blevet skåret op og fremtræder nu som en bog med blade. Den viser et halvt hundrede personer, de fleste af dem ordnet parvis, og medens næsten alle mænd bærer våbenprydede skjorter og holder en lanse med våbenmærke i lanseflaget, bærer kvinderne kapper enten med deres fædrene våben eller med deres mands og det fædrene våben. Tegningerne er desværre af ringe kunstnerisk værdi, og en kopi fra omkring 1484 er ikke stort bedre.

3. Sir William Gascoigne mellem to hustruer. Cardington, Bedfordshire, 1540.

Skønt Skotland har en heroldsorganisation af stor ælde og med megen magt, er de ældste dele af en skotsk våbenbog bare fra 1508–19. Andre dele af samme bog består af en registerskrift ført af Lord Lyon Sir Robert Forman of Luthrie omkring år 1567. Her finder vi et billede af en skotsk konge med sin dronning. Kongen, James II ses fra ryggen. Han bærer en tabard med sit våben over kjortelen og hans dronning, Marie (ikke som angivet, Mergret eller Margrethe), der var en datter af hertug Arnold af Geldern, fører her alene det fædrene våben på nederdelen. Det bemærkes, at hun i sin højre hånd holder Skotlands nationalblomst, tidslen.

«The Seton Armorial» regnes for Skotlands smukkeste våbenbog. Den blev lavet i 1591 til Robert 6th Lord Seton, som i året 1600 blev ophøjet til

Earl of Winton. Efter ham tilhørte bogen den James Esplin, der blev Marchmont Herald i 1630. I 1800-tallet kom bogen til William Nisbet of Dirleton og senere til Mary G. C. Nisbet-Hamilton-Ogilvie of Biel, som døde 1920. Siden har den tilhørt Ogilvie-familien. Den nuværende ejer, Sir David Ogilvy, Bart., Winton House, har meget venligt givet Heraldisk Tidsskrift tilladelse til at reproducere en side fra bogen i farver. Fotograferingen er udført af National Library of Scotland, hvor bogen er deponeret. Billedet er udvalgt både for sin kunstneriske kvalitet og charme, og fordi det viser James III af Skotland sammen med sin dronning, Margrethe af Danmark (og til en vis grad da også af Sverige og Norge) i heraldisk klædedragt.

I sin venstre hånd holder kongen

4. Fra »The Armorial Register« ca. 1567. National Library of Scotland, MS 34-4-2, folio 13.

en standart med Skotlands våben vendt i courtoisie mod dronningen. Hans højre hånd fremviser Andreas-klenodiet, som hænger om hans hals i en kæde af tidsler. Denne detalje har sammen med andre historiske kendsgerninger været beviset imod påstande, om at Tidselordenens historie ikke kunne føres længere tilbage end til 1687.

Dronning Margrethe var datter af Christian I. Hendes ægteskab med James III blev besluttet i 1460 på et møde i Bourges, hvor den franske konge, Karl VII, mæglede i en strid mellem Skotland og Norge om betaling af skat af Hebriderne. Da ægteskabskontrakten sluttedes i 1468 kunne kong Christian imidlertid ikke betale medgiften på 60.000 Gylden. I stedet måtte han pantsætte Shetlands-øerne og Orkney-øerne til Skotland. Pantet er som bekendt aldrig blevet indløst.

Brylluppet stod i Edinburgh i 1469, og Margrethe vandt stor popularitet i Skotland.

Dronning Margrethe bærer sit fædrene våben på nederdelen. Det vil sige, hendes faders våben er det altså ikke. Tegningen er jo lavet ca. 100 år efter hendes død, og derfor svarer våbenet nærmest til Frederik II's våben fra omkring 1572, og alligevel har der indsnegret sig fejl og misforståelser: I 1. felt er hjerterne eller søbladene udeladt. Sveriges tre kroner har ejendommeligt nok bibeholdt deres gamle plads i 2. felt. De Gothers løve fremtræder lidt usædvanligt som gul i rødt felt strøet med gule hjerter. De Venders lindorm er gul i grønt felt. Holstens »nældeblad« er gult i blåt felt. Stormarns svane mangler krone om halsen. Ditmarskens rytter er blå i gult felt, men burde have været hvid i rødt felt. Oldenborgs to røde bjælker har formeret sig til fem. Delmenhorsts kors har fået en mistænkelig lighed med Lorraine-korset og Dannebrogskorset er ikke et rødt-randet hvidt kors, men blot delt af rødt og hvidt.

Denne opremsning af fejl må ikke forlede os til at tro, at tegningen er udført af en heraldisk dilettant. En sammenligning med danske gengivelser fra omkring samme tid vil vise, at der også på »hjemmebanen« herskede stor usikkerhed og tilfældighed ved fremstillinger af det kongelige våben.

Et mere samtidigt billede af denne dronning Margrethe og tillige et billede af helt enestående kunstnerisk kvalitet kan ses på National Gallery of Scotland i Edinburgh. Det er den sinister sidefløj til den flamske maler Hugo van der Goes's altertavle, Tre-enigheden. Det er tvivlsomt om billedet er malt efter levende model, så man skal ikke regne for sikkert med

3 (16)
James the Fourth
began his Reigne.
1460. He married
Margaret daughter to
Christian King of Denmark

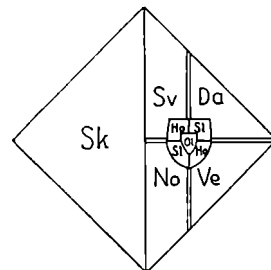
portrætlighed. Desværre er dronningen ikke her iført heraldisk klæde-
 dragt, men på siden af bedepulten ses
 hendes våben som skotternes dron-
 ning. Det er i dameskjold. Dexter
 halvdel viser Skotlands våben, sinister
 del viser faktisk det våben som hen-
 des fader Christian I førte i 1460 som
 konge til Danmark, Sverige og Norge
 samt hertug til Slesvig og greve til
 Holsten, idet dog 1. og 2. felt i hoved-
 skjoldet og 1. og 2. samt 3. og 4. felt
 i midterskjoldet er ombyttede – hvor-
 for? – jeg ved det ikke.

Naturligt rejser det spørgsmål sig,
 om sådanne heraldiske klædninger
 for kvinder virkelig har eksisteret, el-
 ler om de bare er heraldiske kunst-
 neres ønskedrømme. Svaret man får
 i England og Skotland er ganske klart:
 »Selvfølgelig har disse dragter eksis-
 teret. Naturligvis blev de ikke brugt
 til daglig, men de fandtes, og de brug-
 tes ved særlige lejligheder«.

Arbejdet med materialet til denne
 artikel gav mig den tanke, at det
 kunne være morsomt, om den heral-
 diske klædedragt for kvinder kunne
 overføres til dansk grund og føres
 frem til nutiden. Jeg forelagde idéen
 for fru Lotte Høegh-Guldberg, der
 er uddannet som designer ved Mar-
 grethe-skolen i København og hos Bal-
 main i Paris. Idéen blev vel modtaget
 og resultatet har været forevist Hen-
 des Majestæt dronning Margrethe II
 af Danmark og vundet bifald. Dron-
 ningen fortalte, at hun allerede som
 tronfølger selv havde puslet med tan-
 ken om en særlig tronfølger-dragt.
 Dronningen har iøvrigt for nylig la-
 det udføre en kjole med sit monogram
 på nederdelen. Det er arkitekt Uli
 Zwar, der har designet kjolen og ma-
 let monogrammet i gyldne og brune
 farver på en lys turkis bund.

5. Sidefløj til Hugo van der Goes's alter-
 tavle, Treenigheden. Deponeret af H. M.
 dronning Elizabeth II på National Gallery
 of Scotland.

6. Principskitse af våbenet på bedepulten.

Bibliografi

Iain Moncreiffe & Don Pottinger, *Simple
 Heraldry*; Thomas Nelson and Sons; Edin-
 burgh 1953.

Anne Fremantle, *Middelalderen – lensbåndets og kirketugtens århundrede*; Lademann; København 1967.

Grant Uden, *A Dictionary of Chivalry*; Longmans Young Books Ltd.; London 1968.

Muriel Clayton, *Catalogue of Rubbings of Brasses and incised slabs*; Her Majesty's Stationery Office; London 1968.

Anthony Richard Wagner, *A Catalogue of English Medieval Rolls of Arms*; The Society of Antiquaries; London 1950.

Arthur Charles Fox-Davies, *A Complete Guide to Heraldry*; Thomas Nelson and Sons Ltd.; London 1969.

J. H. & R. V. Pinches, *The Royal Heraldry of England*; Heraldry Today; London 1974.

Sir Thomas Innes of Learney, *Scots Heraldry*; Oliver and Boyd; Edinburgh 1956.

Sir Thomas Innes of Learney, *The Foundation of the most ancient and most noble Order of the Thistle*; Ordenskunde nr. 11; Verlag »Die Ordens-Sammlung«; Berlin 1959.

Berlingske Tidende; København, 6. juli 1975.

L.H.G.

7. Udkast til heraldisk dekoreret kjole for Dronning Margrethe II af Danmark, af Lotte Høegh-Guldberg.

De sjællandske landsdommeres våbenskjolde i Sct. Bendts kirke i Ringsted

Af Esbjørn Hiort

BLANDT vore nationale mindesmærker rangerer Sct. Bendts kirke i Ringsted højt. Valdemarættens grave, der den dag idag ligger i kirkens midte, har gennem århundreder været kirkens historiske midtpunkt. Men foruden disse grave rummer kirken en række andre gravminder af stor historisk interesse, og i sig selv er kirken et af de mest helstøbte monumenter over nordisk romansk teglbygningskunst.

Kirken rummer også mange minder, som har heraldisk interesse. Berømtest er den store kalkmalede skjoldfrise, som løber hele midterskibet og den nordre korsarm rundt. Den tæller omkring 100 skjolde med våbener for mænd og kvinder, hvis navne i middelalderen har været knyt-

tet til Ringstedegnens og landets historie. Desværre er frisen, som vi ser den i dag, en ren rekonstruktion. Da arkitekten, professor H. B. Storck i 1899–1909 restaurerede kirken, var frisen allerede stærkt forvansket gennem tidligere opmalinger, men ved A. Thiset's hjælp blev den »genskabt«, hvilket bestod i, at den blev malet påny et stykke højere oppe end den oprindelige placering. Dens autentiske værdi er derfor i dag ret problematisk – for at sige det mildt!

Mindre påagtet har de 37 tavler med de sjællandske landsdommeres navne og våbener været. Og de er i hvert fald autentiske! I Nationalmuseets store værk *Danmarks Kirker* nævnes tavlerne, men de gøres kun til genstand for en kort omtale i no-

1. *Basse Christophersen* (-) til Sørup. Landsdommer 1530–51. Stamfader til »de nye Basser«. (DAA 1886 s. 43). To røde vædderhorn i sølv. På hjelmen to røde vædderhorn. (NDA s. 21, DA s. 98). 2. *Claus Daa* (-1575) til Ravnstrup. Landsdommer 1551–53. (DAA 1890 s. 174). En skråtstillet rød murtinde i blåt. På hjelmen et blåt og et rødt vesselhorn. Dette er en afvigelse fra den gængse blasonering, hvorefter vesselhornene er vekselvis delte af blåt og rødt. (NDA s. 61, DA s. 436).

3. *Herlof Shave* (–1583) til Eskildstrup. Landsdommer 1553–57 og 1568–71. (DAA 1916 s. 427, BL). Et sølv marekors i blåt. På hjelmen to sorte vinger. (NDA s. 265, DA s. 263). 4. *Bjørn Andersen (Bjørn)* (1532–83) til Stenalt. Landsdommer 1562–66. Rigsråd 1567. (DAA 1887 s. 94 f., BL). En sort bjørnelab i blåt. Hjelmtegnet (et sølv enhjørningshorn) er udeladt. Ifølge den gængse blasonering skal skjoldet vise en sølv bjørnelab i blåt. (NDA s. 35, DA s. 91).

terne, hvor man søger at tidsfæste de enkelte tavler¹). Bortset herfra synes tavlerne ikke at være behandlet i litteraturen.

Sjællandsfar Landsting

Når disse våbenskjolde hænger i Sct. Bendts skyldes det, at det sjællandske landsting havde til huse i kirken i over to hundrede år.

Den 22. september 1584 udsendte kongen (Fr. II) et åbent brev hvori det hed, at eftersom han havde erfaret, at der ikke var noget bestemt domhus i Ringsted, hvori landsting kunne holdes, ville han bevilge og tillade, at det nordre kapel i Ringsted kirke skulle tilforordnes og altid herefter være og blive domhus²).

Kongen siger altså, at bygningen nu skal være domhus, men det er først i 1500-tallet, at landstinget får en så begrænset funktion. Som bekendt er landstinget en ældgammel institution, som »siden Arilds tid« har været et

virkeligt folketing, der ikke blot dømte i tvistigheder, men som også traf politiske beslutninger såsom valg af konge, erklæring af krig og fred, udskrivelse af skatter etc. På landstingene kunne enhver fri mand møde frem og gøre sin indflydelse gældende, men i praksis var det nok storbønderne og herremændene, som førte det store ord og som havde den afgørende indflydelse på vedtagelserne.

I ældre tid havde landstingene ikke nogen officiel formand, det var de stedlige stormænd, der på skift ledede tingene, men fra begyndelsen af 1300-tallet begynder kongen at udnævne embedsmænd til at lede møderne. Dette falder sammen med, at landstingenes politiske betydning ophører. Dermed ophører også befolkningens deltagelse i landstingsmøderne, og landstinget får fra slutningen af 1400-tallet karakter af en ren domstol, hvor den kongelige embedsmand, landsdommeren, alene beklæder domstolens sæde.

5. *Lave Beck* (1530–1607) til Førslev. Landsdommer 1571–84 og 1591–1605. (DAA 1886 s. 53 f., BL). En sølv lilje i blåt. Hjelmtegnet (to halve søvliljer) er udeladt. (NDA s. 23, DA s. 186). 6. *Andreas Dresselberg* (1543–1613) til Vognserup. Landsdommer 1585–90. (DAA 1891 s. 123, BL). En naturligt farvet grenstump i sølv. Hjelmtegnet (otte påfuglefljer) er udeladt. Dette er en afvigelse fra den gængse blasonering, hvor efter figuren i skjoldet er en grøn egkevist med to gule agern. (NDA s. 68, DA s. 164).

Det var ikke alene forsyndelser mod lands lov og ret, som landstinget tog stilling til, men i ganske overvejende grad det, vi idag kalder civile sager: Tvistigheder om penge og gods, arvesager, tinglysning af handeler og gods-overdragelser, pantsætninger, gældssager etc. Det var derfor aldeles ikke nogen sineure at være landsdommer, det var tværtimod ofte både brydsomt og slidsomt.

Indtil enevælden fik landsdommerne i reglen løn i form af et til embedet knyttet len. I Ringsted var det oprindeligt Bjevskov herred, senere Fredsgårde og efter 1583 det rige Ringsted Kloster. Oprindeligt var embedet et adeligt privilegium, men efter enevældens indførelse rekrutteredes stillingen stadig hyppigere fra den borgerlige embedsstand, og efterhånden afløstes embedslenet af en pengeløn. Embedet var dog stadig stærkt eftertragtet, bl. a. fordi det som regel før eller senere gav plads i rangordenen.

Det var jo noget, som man dengang lagde den største vægt på.

Rækken af landsdommere, som fik navn og våben samt tiltrædelsesår malet på tavlerne i Sct. Bendts, begynder ved reformationen. Den første tavle er dateret 1530, men den pågældende landsdommer beklædte embedet indtil 1551, altså til efter reformationen. Fra et håndskrift i Det kgl. genealogiske og heraldiske Selskabs arkiv (i Rigsarkivet) kender vi dog de fleste af landsdommerne også før reformationen³). Dette håndskrift er dog på mange punkter upålideligt, og dets oplysninger må derfor verificeres på basis af andre kilder.

Landsdommerne før reformationen

Håndskriftet nævner kun 10 landsdommere før 1530, den første 1354. En gennemgang af Danmarks Breve fra Middelalderen viser imidlertid, at der har været mindst 17 (plus et par stedfortrædere). Den tidligste, Jens

7. Wilhelm Dresselberg (1545–1613) til Vindingegaard (nu Fuirendal). Landsdommer 1605–15. (DAA 1891 s. 123, BL). Samme våben som nr. 6. 8. Axel Urne (1591–1626) til Rygaard. Landsdommer 1615–24. Det er uforklarligt, at tavlen bærer årstallet 1622. (DAA 1904 s. 479, BL). I blåt et gråt ørnelår med gul klo. I hjelmen to tilsvarende ørnelår med kløer, der griber i hinanden. (NDA s. 302, DA s. 127).

(eller Hans) Magnussen (IOHANNIS MAGNES:S) nævnes som landsdommer i Sjælland 1333.

Fire af disse landsdommere er repræsenteret med navn og våben i den kalkmalede skjoldfrise, nemlig Jens Gyrstinge, landsdommer 1392–1419, Herluf Snekke, landsdommer 1420–1433, Niels Skave, landsdommer 1443–1451 og rigsråd Henrik Meinstorf, som var landsdommer 1467–1497.

Landsdommerne efter reformationen

Ifølge tavlerne i Sct. Bendts skulle der have været 37 landsdommere efter reformationen indtil landstinget blev opløst 1805. Dette er dog ikke rigtigt. Der er i hvert fald een, som af en eller anden uforståelig grund er glemt, nemlig Henrik Arenfeldt, som endda var landsdommer i to perioder, først 1557–1562 og derefter 1566–1568. Han beklædte således dommersædet,

da Peder Oxen i 1558 blev stævnet for Sjællandsfar landsting af Kongen⁴).

De 37 landsdommeres navne fremgår af teksterne til fig. 1–37, som viser tavlerne. Da det personalhistoriske falder uden for denne artikels rammer, er der i billedteksten kun henvist til, hvor biografiske oplysninger om de enkelte dommere kan findes. Der er i billedteksterne også henvist til adelsvåbenernes blasonering i Nyt dansk Adelslexikon og Danske Adelsvåbener.⁵)

⁵) Anvendte forkortelser

DAA = Danmarks Adels Arbog

BL = C. F. Bricka: Dansk Biografisk

Lexikon

HH = Højesterets Historie 1661–1961

NDA = A. Thiset og P. L. Wittrup: Nyt Dansk Adelslexikon

DA = Sven Tito Achen: Danske Adelsvåbener

NS = Norske Slektsvåpen

HT = Heraldisk Tidsskrift

PT = Personalhistorisk Tidsskrift

9. *Jacob Ulfeld* (1600–31) til Bavelse. Landsdommer 1624–30. (DAA 1923 s. 524, BL). En rød valrav i sølv. Hjelmtegnet (en rød halv ulv) er udeladt. (NDA s. 300, DA s. 150). 10. *Jørgen Seefeld* (1594–1662). Landsdommer 1630–62. Rigsråd 1640. (DAA 1914 s 458, BL). I sølv en blå bjælke med tre sølv søblade. På hjelmen to vesselhorn tværdelt blå/sølv og sølv/blåt og derimellem et sølv søblad. (NDA s. 258, DA s. 409).

Landsdommerens våbener

Af de 37 landsdommere tilhørte de 13 uradelige slægter, og deres våbener er derfor velkendte. Der er dog for nogle våbeners vedkommende mindre afvigelser i forhold til den gængse blasonering (nr. 2 Daa, 4 Bjørn, 6 Dresselberg, 12 Brockenhuus, 16 Parsberg). En af landsdommerne blev adlet med det våben, som tavlen i *Sct. Bendts* viser (nr. 35 Neergaard), og to fik udstedt våbenbrev ligeledes med våbenet fra *Sct. Bendts* (nr. 15 v. Engberg og 17 Schøller, førstnævnte dog med afvigelser i tinkturerne). I nogle tilfælde er våbenet kendt fra adelspatenter eller våbenbreve, som *tidligere* er givet medlemmer af den pågældende landsdommers slægt (nr. 28 Luxdorph, 32 de Hofman, 33 af Morgenstjerne, 36 Seidelin, 37 Bartholin). I andre tilfælde genfindes landsdommer-våbenet helt eller delvis i adelspatenter eller våbenbreve, som *senere* gives et medlem af den pågældende lands-

dommers slægt (nr. 20 Bornemann, 26 Mylius, 34 Rothe). En række af de borgerlige landsdommers våbener er derimod ikke almindeligt kendte.

Det skal bemærkes, at 7 af de borgerlige landsdommere fik personligt adelskab i kraft af den rang de opnåede som etatsråd, konferensråd eller gehejmeråd.

Rækken af landsdommervåbener viser udviklingen indenfor heraldikken fra ca. 1500 til ca. 1800, altså en periode på ca. 300 år. De ældste våbener i rækken er alle udelte våben med en enkelt markant figur (vædderhorn, murtinde, marekors, bjørnelab, lilje, ørnelår, valrav). Det er alle våbener ført af uradelen. Der er også et par eksempler på uradelens delte våbenskjolde med blanke felter (Parsberg, Thott). Efter enevældens indførelse, hvor den borgerlige opadstræbende embedsstand rykker frem, får våbenerne en mere prangende udformning med delte skjolde, midterskjolde

11. *Christen Steensen* (-). Landsdommer 1662–65. Herkomst ukendt. I blåt et sølv monogram CS. På hjelmen en halv sølv lilje. 12. *Oluf Brochenhuus* (1611–72) til Hjulebjerg. Landsdommer 1665–68. (DAA 1897 s. 83, BL). Lodret delt af rødt og sølv, på delingen tre blå roser. Hjelmtegnet (to vesselhorn tværdelt sølv/rødt og rødt/sølv) er udeladt. Den gængse blasonering er 1° felt sølv og 2° felt rødt. (NDA s. 47, DA s. 178).

og mange forskellige figurer, uden at der dog her er tale om en kombination af flere slægters våbener, således som det oftest er tilfældet for adelslægternes vedkommende⁵). Endelig ses et par eksempler på 1700-tals våbener, hvor figurerne i skjoldet har et symbolsk indhold (nr. 22 Christensen og 31 Brabrand).

Brabrand-våbenet er i så henseende særlig karakteristisk. Det, man i 1700-talsvåbenerne søgte at symbolisere billedligt, var især begreber som lykke, godhed, liv og død, opstandelse og frelse etc. Man kan sige, at man søgte en *begrebskonkretisering*. Brabrand-våbenet viser i 1° felt dødsskallen med de spirende vækster, som symboliserer døden og opstandelsen. Det er et symbol, som man bl. a. finder i mange præstevåbener fra tiden. I samme felt hånden med skriverpennen som symboliserer dommens dag, hvor regnskabets time er inde, og de onde og gode gerninger, der livet igennem

er blevet bogført af de højere magter, skal vejes imod hinanden (for Brabrand's vedkommende kan det dog også samtidig symbolisere hans dommergerning). I 2° felt ses tranen med stenen. Den symboliserer årvågenhed; hvis den slummer ind taber den stenen og vågner da straks op. På Brabrand's våben er hjelmen udeladt; i stedet for ses jordkloden med fru *Fortuna*, lykkegudinden. Hun var i første række handelens og søfartens skytsgudinde, og vi finder hende i talrige borgerlige våbener fra den florissante periode.

Disse konstruerede våbener var i 1700-tallet typiske for den højere embedsstand, hvis medlemmer ikke altid stammede fra notable familier, men som i kraft af personlig dygtighed kæmpede sig op ad den sociale rangstige. Frederik Brabrand er et godt eksempel på en sådan embedsmand. Hans herkomst er ukendt; han begyndte sin karriere som godsforvalter og sluttede den som godsejer og kon-

13. *Jesper Hiort* (1641–73). Landsdommer 1668–72. (Otto Hjort: *En norsk Familie Hjort*, Kristiania 1912, s. 7). I sølv en liggende naturligt farvet hjort på jord. På hjelmen en halv naturligt farvet hjort. 14. *Christopher v. Ucken* (1636–77). Landsdommer 1672–73. (DAA 1940 s. 158). I sølv en rød stråle fra dexter. På hjelmen tre strudsfer hvid/rød/hvid. Dette er en afvigelse fra blasoneringen i DAA, hvorefter skjoldet er skrådelt af rødt og sølv og hjelmtægnet 13 vekselvis røde og sølv faner.

ferensråd – det næsthøjeste trin på rangstigen. Han havde således god grund til at sætte fru Fortuna over sit skjold.

Tavlernes datering

På alle tavlerne er foruden navnet og våbenet angivet det årstal – i nogle tilfælde også datoen – hvor den pågældende udnævntes til landsdommer. Oprindelig udnævntes kun een landsdommer ad gangen, men i begyndelsen af 1700-tallet begynder man at udnævne vicelandsdommere, og senere også 1. og 2. virkelige landsdommer. Det skyldes utvivlsomt dels det stigende antal sager, dels at mange af landsdommerne også havde andre stillinger at bestride. Det er herefter det år, hvor den pågældende indtræder i retten, uanset om det er som vicelandsdommer eller som virkelig landsdommer, der anføres på tavlen. Flere af vicelandsdommerne bliver ikke virkelige

landsdommere, men får andre embeder.

Årstallet på tavlen siger altså ikke noget om, hvornår tavlen er malet. Den kan være malet senere, men ikke før det anførte år. For de ældste tavlers vedkommende er disse utvivlsomt malet senere end årstallet angiver. Våbenet viser her et renaissanceskjold og en hjelm med 7 traller. Den ældste tavle bærer årstallet 1530, men på dette tidspunkt var trallehjelmen ikke almindelig anvendt i adelsvåbener. Heller ikke skriften passer til den første halvdel af 1500-tallet. Det skal dog bemærkes, at man ingen sikkerhed har for, at navn og årstal er malet samtidig med våbenet.

Som nævnt har Nationalmuseet i en note til beskrivelsen af Sct. Bendts kirke i værket *Danmarks Kirker* søgt at datere tavlerne. Ifølge denne skulle de ældre tavler være malet i serier, medens de yngre skulle være enkelt-

15. *Andreas v. Engberg* (1630–90) til Ravnstrup. Landsdommer 1673–77. (DAA 1960 II s. 5, BL, HH II s. 315). Firdelt af sølv en sort hund, og guld hvori tre guld agern med to grønne blade; blå midterskjold hvori et ørneben, som holder en stilk med tre guld burrer. På hjelmen to ørneben, som holder to stilke med guld burrer. I von Engberg's våbenbrev af 16.12. 1679 er skjoldet firdelt af sølv og blåt og midterskjoldet rødt. (NDA s. 330, DA s. 536). 16. *Holger Parsberg* (1636–92). Landsdommer 1677–84. Etatsråd 1688. (DAA 1940 II s. 89 f., BL, HH II s. 315). 1° felt rødt, 2° felt lodret delt af sort og sølv. På hjelmen en krone og en kronet guld opsats med tre røde strudsfer. Efter den gængse blasonering er opsatsen sølv med krone og syv skiftevis sorte og røde strudsfer. (NDA s. 210, DA s. 354).

arbejder. Nationalmuseets aldersbestemmelse er følgende:

Nr. 1– 5 malet 1571 el. et flg. år
 » 6– 7 » 1605 » » »
 » 8– 9 » 1624 » » »
 » 10–19 » 1692 » » »
 » 20 » 1707 » » »
 » 21–23 » 1724 » » »
 » 24, 25 og 27 malet 1738 el. et flg. år
 Øvrige tavler er enkeltarbejder malet det år der er anført på dem el. et flg. år.

Det fremgår ikke af teksten, hvad denne datering er baseret på, men det er formentlig malemåden og skriften, der har været grundlaget. Det forekommer dog mere sandsynligt, at de første 6 tavler, der er næsten identiske i udførelsen, er malet samtidig. Nr. 6 bærer årstallet 1585, og der er således grund til at antage, at de er

udført, da salen blev indrettet 1584-85. Tavle nr. 7 (1605) er malet over samme skabelon, men er langt mere detaljeret og præcist malet, og synes derfor at være et enkeltarbejde. Nr. 8 (1622) og nr. 9 (1624) adskiller sig i malemåden fra hinanden og er næppe udført samtidig (skjoldet ligner ganske vist helt de 6 første, men skriften er afvigende).

Det er sandsynligt, at de 10 følgende tavler er malet samtidig, nemlig da salen blev restaureret i 1698, og at resten er malet efterhånden. Den sidste tavle er malet 1781 eller et af de nærmest følgende år, og hele samlingen er således blevet til over en periode på ca. 200 år.

Tavlernes placering i landstinget

Som de 37 tavler nu fremtræder, er de enkeltvis indrammet med en profile-

17. *Rasmus Schøller* (1639–90). Vicelandsdommer 1678, virkl. landsdommer 1684–90. (DAA 1960 II s. 51). Firdelt af rødt hvori en guld skråbjælke med to sorte drager, og blå hvori tre guld nøgler gennem en krone; i sølv midterskjold et svævende rødt kors. På hjelmen en krone og en naturligt farvet arm som holder en guld nøgle. Blasoneringen svarer til brødrene Caspar og Rasmus Schøller's våbenbrev af 30.3.1679. (NDA s. 339, DA s. 566). 18. *Hans Ehm* (1655–). Vicelandsdommer 1684, virkl. landsdommer 1690–92. (PT II, 1891 s. 294 f. f.). Firdelt af et hvidt kors, i 1° og 3° blå felt et guld agern, i 2° og 4° guld felt en kronet blå søjle (?); rødt midterskjold. På hjelmen en sølv krone og to vesselhorn tværdelt guld/rødt og rødt/guld.

ret liste. De er alle af ensartet størrelse, 48 cm brede og 50 cm høje. De er malet på træ – med undtagelse af nr. 37, som er malet på lærred. Dette synes at indicere, at tavlerne oprindeligt har været fyldinger i et panelværk. Et panel har normalt lige store felter og et lige antal felter. Der har således sandsynligvis været 36 fyldinger, da panelet blev opsat – antagelig da rummet blev indrettet 1584-85 – og da alle felter var udfyldt omkring 1773, er nr. 37 blevet udført på lærred (hvilket var normalt i 1700-tallet) og ophængt et andet sted i rummet som begyndelsen til en ny serie.

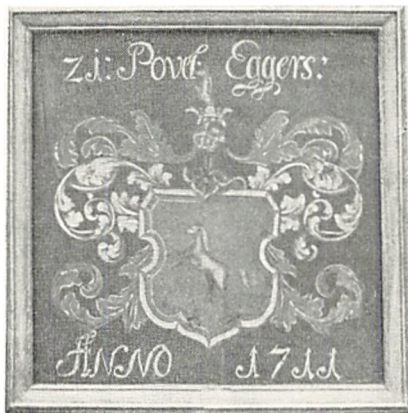
Tavlerne ser meget ensartede ud, men det skal bemærkes, at der faktisk er nogle variationer med hensyn til træpladernes tykkelse og deres håndværksmæssige bearbejdelse samt med hensyn til rammernes udførelse. For

en umiddelbar betragtning skulle dette tale for, at tavlerne *ikke* er opsat samtidig i et panel. Dette er imidlertid ikke tilfældet, snarere tværtimod. Pladsen tillader ikke en nærmere redegørelse herfor, det skal blot eksempelvis nævnes, at de fleste rammer i realiteten er profilerede dæklistes med et fremspring, som åbenbart har skjult revnen mellem fylding og ramestykke. Malingen viser, at disse lister er de oprindelige. Da de findes både på ældre og nyere tavler taler det for, at tavlerne er opsat samtidigt. De øvrige rammer er profilerede lister *uden* fremspring. De må være påsat tavlerne, da disse senere blev ophængt enkeltvis, antagelig fordi en del af de oprindelige lister var blevet ødelagt ved nedbrydningen af panelerne.

Der findes i ældre håndskrifter og bøger omtale af disse tavler. I det før

19. *Tage Thott* (1648–1707). Landsdommer 1692–1707. Gehejmeråd 1703. Hvid ridder 1705. (DAA 1900 s. 435, BL, HH II s. 327). Firdelt af guld og rødt. På hjelmen to væsselhorn tværdelt guld/rødt og rødt/guld. (NDA s. 290, DA s. 492). 20. *Oluf Bornemann* (1673–1725) til Hagestedgaard. Vicelandsdommer 1701, virkl. landsdommer 1707–11. (DAA 1893 s. 87). I blå en naturligt farvet vandkunst med en naturligt farvet halv nøgen mand uden arme. På hjelmen en mand uden arme iført en blå kjortel. Dette er en ældre udgave af det Bornemann'ske våben som afviger fra det våben, Oluf Bornemann's brodersøn Carl Rudolph Bornemann fik i sit adelspatent af 14.12.1731. (NDA s. 40, DA s. 262).

21. *Poul Eggers* (–1723) til Basnæs. Landsdommer 1711–23. Konferensråd 1722. (HH II s. 325). I rødt en stejlede hvid hest. På hjelmen en krone og forparten af en stejlede hvid hest. 22. *Johannes Christensen* (–1747) til Tersløsegaard. Vicelandsdommer 1715, rang som virkl. landsdommer samme år, 2. virkl. landsdommer 1723. 1. virkl. landsdommer 1729. Etatsråd 1741. (HH II s. 349). I sølv et naturligt farvet solur som beskinnes af en halv guld sol fra sinister. På hjelmen en naturligt farvet arm der holder en sølv pil.

23. *Wilhelm Deichmann* (-). Vicelandsdommer 1724. Lodret delt af sølv og rødt, i 1° felt en rød lilje og i 2° felt en sølv lilje. På hjelmen en rød og en hvid vinge.
24. *Andreas Ørbeck* (-1740). Vicelandsdommer 1725. I blå en hvid enhjørning. På hjelmen en halv hvid enhjørning.

nævnte håndskrift i det genealogisk-heraldiske selskabs arkiv står der således, at landsdommer Arenfeldt er »forbigået på brettet i Ringsted«. I Danske Atlas bruger Erich Pontoppidan udtrykket »en tavle«⁹⁾.

Mest vægt må man dog lægge på beskrivelsen af landstingets lokaliteter i Hofman's Fundationer (1755-80), fordi oplysningerne heri er meddelt af landstingshører Sølling, altså af en mand, som havde sit virke i landstinget. Desuden var landsdommer Niels de Hofman en broder til Hans og Tycho de Hofman, som samlede og udgav fundatssamlingen. Der står: »I denne Stue, hvor Retten holdes, er ophængt en Tavle med Lands-Dommernes Navne, Vaabener og Nummer, samt naar de ere i Retten indtraadte og ere følgende: . . .«, og så følger navnene indtil 1758⁷⁾. Også her er der altså tale om en tavle.

I Thott's samling i Det kgl. Bibliotek findes et håndskrift, hvoraf det fremgår, at der *over* tavlen med våbener og navne var en tavle med en la-

tinsk inskription⁸⁾. Frit oversat lød teksten: Navne og våbener for landsdommere, som udi Sjælland stedse har hævdet den sande (ortodokse) lære.

Der er således næppe tvivl om, at landsdommernes våbener har været malet på en sammenhængende tavle, og der må nødvendigvis have været et panelværk. Det kan ikke have været en stor træplade, som senere er blevet skåret op i 36 tavler.

Det kan i denne forbindelse anføres, at der i landstingshuset i Viborg har været en adelsal med paneler med ialt 138 malede adelsvåbener og i landstingets sal en halv snes landsdommervåbener⁹⁾.

Spørgsmålet er så, hvorledes dette panelværk har været placeret i landstinget. Selve bygningen er nu forsvundet, idet den blev revet ned, efter at den var blevet delvis ødelagt ved kirkens brand i 1806, men på gamle billeder kan vi se, hvordan den har set ud. Den bedste afbildning findes på titelbladet til bogen om kongegravene i Ringsted, hvor man ser, hvordan kir-

25. Johannes Finckenhagen (–). Vicelandsdommer 1726. Etatsråd 1760. Firdelt af blå og rødt, i 1°, 2° og 3° felt en naturligt farvet finke, i 4° felt to guld stjerner. På hjelmen en naturligt farvet finke. 26. (24) Peter Benzon Mylius (1689–1745). Landsdommer 1732–40. (DAA 1956 II s. 6). Firdelt af blå og rødt, i 1° og 3° felt en hvid svane over to guld stjerner, i 2° og 4° felt en hvid lilje holdt af to naturligt farvede arme mellem grå klipper; midterskjold tværdelt af sølv hvori tre røde roser med grønne stilke, og guld hvori et halvt sort tandhjul. På hjelmen en krone og en kronet rød andeflugt. Dette er en ældre udgave af Mylius-våbenet, som afviger fra det våben, Johan Caspar Mylius fik ved adelspatent af 14.10.1840. (NDA s. 200, DA s. 582).

ken har set ud omkring 1780 (fig. 38)¹⁰). Nogen skønhedsåbenbaring var landstingets bygning bestemt ikke i det ydre, og indendørs var der trang plads. I Storck's samling i Nationalmuseet findes der en tegning som viser, hvorledes planen så ud. Det er en ret primitiv kalke i blyant, som er dateret 5. december 1806. Den er sandsynligvis udført umiddelbart før bygningen blev revet ned dette år (muligvis er kalken udført efter en skitse fra det nævnte år). Sammenholdt med de før nævnte beskrivelser er det muligt i alle væsentlige træk at rekonstruere, hvordan landstinget har været indrettet (fig. 39).

Ser vi nu på rummet, ses det tydeligt, at der kun på bagvæggen har været plads til et sammenhængende panelværk med 36 felter à ca. 50×50

cm., d.v.s. ialt ca. 9 m² plus det, rammeværket fylder. Selve rummet er ikke stort, kun ca. $7\frac{1}{2} \times 5$ meter, d.v.s. ca. 37 m². Det er altså med god grund, at rummet kaldes en stue og ikke en sal. Bagvæggen har haft en ca. 5 meter bred niche. Når man regner med 4" ramstykker (hvilket er normalt) kan der her have siddet 8 felter i bredden. Da 8 imidlertid ikke går op i 36 kan ikke hele nichen have været udfyldt. Det er derfor sandsynligt, at der har været yderligere 2 felter i bredden på hver af de to piller.

Med 4" ramstykker har der nøjagtigt kunnet være 12 felter i hele rummets bredde. Det giver 3 felter i højden, altså 24 felter i nichen og 6 felter på hver af pillerne. Med et passende brystningspanel på ca. 1 meters højde giver det en total panelhøjde på ca.

27. *Morten Munthe* (1702–63). Vicelandsdommer 1737, rang som virkl. landsdommer 1740. Etatsråd 1760. (HH II s. 362). Tværdelt af sølv hvori to krydsede brune bjørnelabber, og rødt hvori tre sorte kugler. På hjelmen to brune bjørnelabber som holder tre sorte kugler. Våbenet afviger fra den norske Muntheslægts våben. (Norske Slektsvåpen s. 170). 28. *Bolle Willum Luxdorph* (1716–88) til Mørup. Vicelandsdommer 1738, virkl. landsdommer 1747. Gehejmeråd 1777. (DAA 1924 s. 477, BL, HH II s. 361). Firdelt af blå hvori et hvidt elefanthoved, og rødt hvori to guld bjælker mellem tre guld stjerner; purpur midterskjold hvori tre guld pile gennem en krone. På hjelmen to jernklædte arme som holder en krone med tre guld pile igennem. Våbenet er givet hans farfar Bolle Luxdorph og dennes søskende ved våbenbrev af 20.3.1679. (NDA s. 334, DA s. 523).

29. *Hans Hersleb* (1722–88). Landsdommer 1745. Konferensråd 1775. (BL). I blå en sølv hjort som rammes af en guld pil i halsen over tre guld stjerner. På hjelmen en halv sølv hjort som rammes af en guld pil i halsen. (HT bind 2 s. 378). 30. *Peder Kraft* (1711–64) til Katstrup (ved Tissø). Vicelandsdommer 1746. (BL). Firdelt af rødt hvori en siddende brun bjørn, og guld hvori en halv sort ørn på delingen. På hjelmen en halv sort bjørn.

31. *Friderik Brabrand* (1714–99) til Sonnerupgaard. Landsdommer 1749. Konferensråd 1777. (BL). Lodret delt af rødt hvori en naturligt farvet skriverhånd som kommer ud af en sky over en dødskele hvoraf der spirer tre grønne planter over korslagte ben, og blåt hvori en hvid trane med en sten i højre klo. Over skjoldet (uden hjelm) fru Fortuna på en halvkugle. 32. *Niels de Hofman* (1717–85) til Ravnstrup. Landsdommer 1750. Konferensråd 1776. (DAA 1922 s. 498 f., BL). I blåt en hvid-rød toradsrudet sparre mellem tre guld kugle. På hjelmen en krone og to jernklædte arme som holder en guld kugle. Som skjoldholdere en guld drage og en sort ørn med en guld medaillon med kæde om halsen. Våbenet er givet hans far Søren de Hofman i adelspatent af 29.1.1749. (NDA s. 123, DA s. 478).

3 meter, hvilket er ganske passende, når man skulle kunne læse inskriptionen på tavlen over panelet.

En sådan placering kan tilmed forklare, at kun de 24 tavler er nummererede, og den kan også forklare fejlnummereringen af den 26. tavle i den kronologiske orden, som ellers ville være svær at forklare, når våbnene er malet på faste felter og ikke på løse tavler.

I 1732 bliver Benzon Mylius landsdommer. På dette tidspunkt er 23 af de 24 felter i nichen udfyldt. Mylius' våben bliver malet dette år – eller måske først 1734, da rummet påny bliver istandsat. Det males i det sidste felt og får derfor naturligt nr. 24.

Men det er faktisk forkert, for der er udnævnt to vicelandsdommere før ham, nemlig Ørbeck i 1725 og Fin-

kenhagen i 1726. Mylius er således nr. 26 i den kronologiske orden. Muligvis har Mylius (eller den, der malede våbenet) ikke været klar over, at det var blevet tradition, at det er det år, man indtræder i retten, selv om det er som vicelandsdommer, der ansøres på tavlen. Mylius havde ikke selv været vicelandsdommer.

På dette tidspunkt er nichen udfyldt med 24 våbenskjolde, navne og årstal, uden at der tilsyneladende er uorden i kronologien. Da Luxdorph bliver vicelandsdommer i 1738 lader han sit eget, Ørbeck's og Finckenhagen's våbener male i en ny stil på den venstre pille. De tre tavler er i ren rokokostil og givet malet samtidig (eller i hvert fald af samme våbenmaler). Her undlader man nummereringen, måske fordi man bliver opmærk-

33. *Otto v. Munthe af Morgenstjerne* (1735–1809) til Bækkeskov. Vicelandsdommer 1758. Etatsråd 1774. (DAA 1915 s. 321). Tværdelt af sølv hvori to brune træstammer under en guld stjerne (morgenstjerne), og rødt hvori tre sølv kugler. På hjelmen en krone og to sorte bjørnelabber som holder tre sølv kugler over en guld stjerne. Som skjoldholdere to sorte bjørne. Svarer til våbenet i Bredo von Munthe's adelspatent af 19.12.1755. Det indeholder bestanddele både af det norske Munthe-våben og landsdommer Munthe's våben, se nr. 27. (NDA s. 198, DA s. 366, Norske slektsvåpen s. 170).

34. *Tyge Rothe* (1731–95) til Tybjerggaard. Vicelandsdommer 1765. (BL). Skrådelt af blått hvori en hvid stenbuk med halsen gennemskudt af en guld pil, og rødt uden figur. På hjelmen en halv hvid stenbuk med halsen gennemskudt af en guld pil mellem to vesselhorn tværdelt guld/rødt. Bestanddele af dette våben genfindes i det våben, som hans brodersøn Harald Rothe fik i sit adelspatent af 14.7.1809. (NDA s. 238, DA s. 74).

som på, at der ellers bliver uoverensstemmelse mellem nummereringen og kronologien. Dette er naturligvis en ren hypotese, men det kan i hvert fald være gået således til.

Med Hans Brinck-Scidclin's våben 1773 er alle 36 felter udfyldt, og det 37. våben, Thomas Eichel Bartholin's, males altså som en løs tavle på lærred, men i format som de øvrige tavler.

I det genealogisk-heraldiske selskabs arkiv findes der en farvelagt tegning af våbenskjoldene, som måske yderligere kan understøtte teorien om, at tavlerne oprindeligt har været felter i et panelværk¹¹). Den er udført mellem 1750 og 1758 (de Hofman's tavle er sidste våben på tegningen), altså medens tavlerne endnu sad på deres

oprindelige plads. Våbnerne ses her indtegnet i et rammeværk.

Landstingets ophævelse

Ved forordning af 25. januar 1805 blev landstingene afskaffet og erstattet med overretterne i København og Viborg. Landstingshuset i Ringsted lå nu tomt og øde hen efter i 221 år at have været stedet, hvor lov og ret blev hævdet af skiftende dommere.

Den 21. juni 1806 – altså året efter – brændte Ringsted Kloster og branden bredte sig til kirken. Tagværket og tårnets spir brændte, og klokkerne styrtede halvmeltede ned på kirkens hvælvinger. De holdt imidlertid, og kirken med alle dens uvurderlige

35. *Jens Bruun Neergaard* (1742–88) til Svenstrup og Skjoldnæsholm. Vicelandsdommer 1769, 2. landsdommer 1783, fung. 1. landsdommer samme år. Etatsråd 1776. (DAA 1968 II s. 5, BL). I blåt en krone med tre guld hvedeaks gennemstukket. På hjelmen en krone. Han blev adlet med dette våben ved adelspatent af 31.5.1780. (NDA s. 202, DA s. 166). 36. *Hans Brinck-Seidelin* (1750–1831) til Eriksholm. Vicelandsdommer 1773, 2. og fung. 1. landsdommer 1788; afsked 1791. Konferensråd 1815. (Mogens Seidelin: *Den Seidelinske Slægtsbog III*, Odense 1971, s. 927 f. f.). Firdelt af guld/sølv/rødt/blåt. På den lodrette deling en halv sølv lilje og en halv brun ørn. På hjelmen skjoldets figurer gentaget mellem to guld vesselhorn. Det er en variant af det våben, som blev givet hans far Didrik Brinck-Seidelin til Hagestedgård og Eriksholm ved adelspatent af 4.9.1752. (NDA s. 45, DA s. 327).

skatte blev reddet. Også landstingshusets tagværk brændte, og da bygningen nu ikke havde nogen funktion, blev den nedrevet.

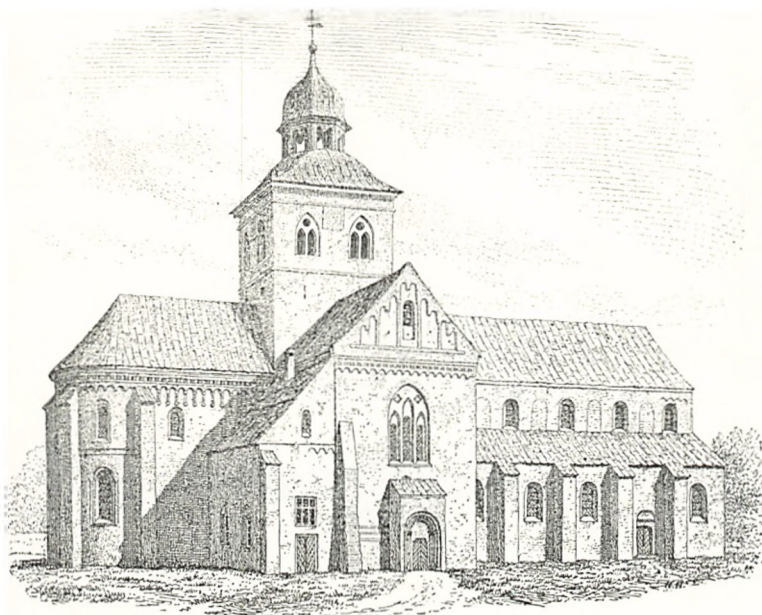
Men landsdommernes våbentavler blev bevaret, og den 14. november

samme år skrev kancelliet til det heraldisk-genealogiske selskab og spurgte, om det ville modtage landsdommernes våbener fra det 16. århundrede, som tidligere fandtes ophængt i Sjællands landstingshus. Selskabet var

37. *Thomas Eichel Bartholin* (1755–1829). Vicelandsdommer 1781, virkl. landsdommer 1791–1805. (DAA 1932 s. 130, BL). Tværdelt af sølv hvori en sort ørn, og blåt hvori en liggende guld halvmåne under tolv guld stjerner. På hjelmen en liggende guld halvmåne under tolv guld stjerner mellem to vesselhorn tværdelt sølv/blåt og blåt/guld. Det svarer til det våben, som blev givet dr. Thomas Bartholin's efterkommere i adelspatent af 6.4. 1731 bortset fra, at en krone på hjelmen er udeladt. (NDA s. 20, DA s. 362).

RINGSTED KIRKE VED PIA MDCCCLXX.

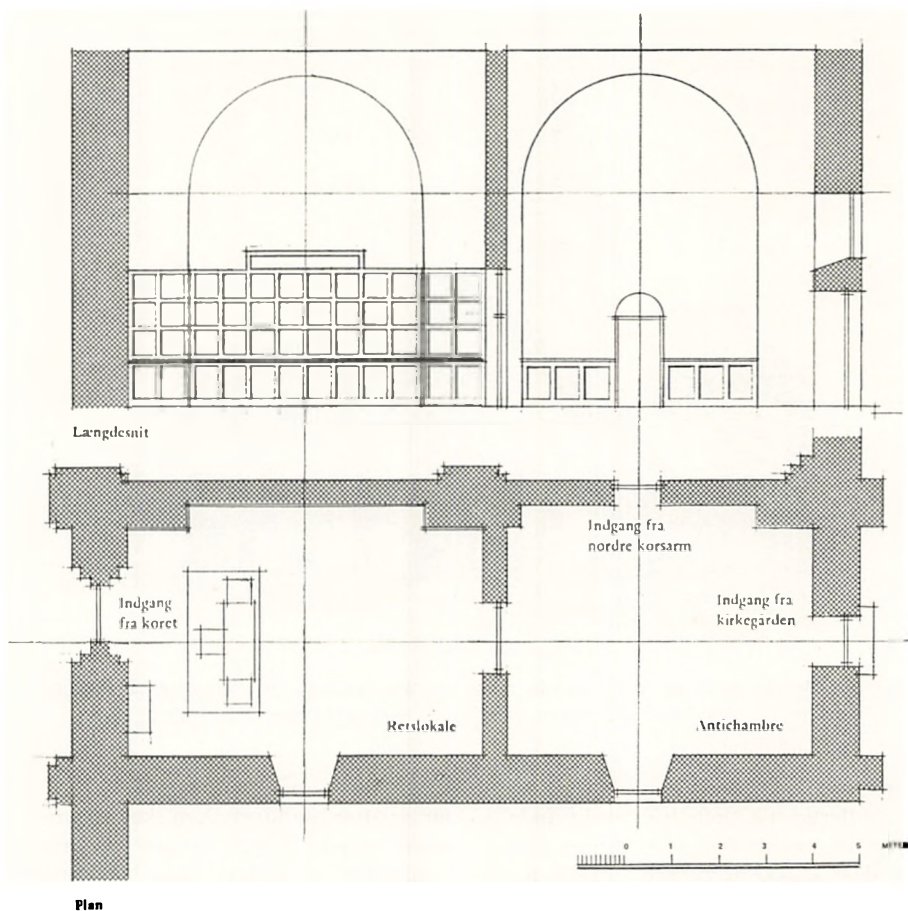
38. Sct. Bendts kirke ca. 1780. Landstingets bygning ses som en tilbygning til kirkens nordre korsarm. Efter Worsaae og Herbst: Kongegravene i Ringsted, 1858.

imidlertid på dette tidspunkt inde i en uvirksomhedsperiode, og det besvarede end ikke skrivelsen. Den 14. marts det følgende år bragte kancelliet sagen i behagelig erindring, men der kom stadig ikke noget udspil fra selskabet. I sin bog om Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog 1847 nævner E. C. Werlauf dette eksempel på det genealogisk-heraldiske selskabs efterladenhed (de to selskaber blev sammensluttet 1810), og han tilføjer, at »hvor bemeldte Vaabener fra det sjællandske Landsting i Ringsted nu ere komne hen, vides ikke«¹²).

Tavlerne var altså på dette tidspunkt forsvundet; de har antageligt ligget på kirkeloftet eller et andet sted i kirken. I sit skrift om Sct. Bendts

før og efter istandsættelsen skriver professor Storck i 1909, at før hans restaurering af kirken hang tavlerne over orgelpulpeturet og han tilføjer, at de »have næppe fra først af haft deres Plads der«¹³). De var altså kommet for dagens lys, og det er sikkert ved kirkens nødtørftige reparation 1868-69, at de er blevet ophængt.

Storck's citerede bemærkning tyder på, at han mærkeligt nok ikke har vidst, at tavlerne oprindeligt har haft deres plads i landstingets bygning, men det er dog ham vi kan takke for, at de fik deres nuværende plads i de to genopførte sidekapeller, altså netop på det sted, hvor det gamle landstingshus lå i fordums tid.

39. Forsøg på en rekonstruktion af landstingets indretning. Der har været to rum, et mindre antichambre og et større retslokale. Tavlerne med landsdommernes navne og våbenskjolde var placeret i retslokalet. Hvis det har været et panel med 36 felter, kan det kun have været placeret på bagvæggen. Over dette var der en tavle med følgende inskription: *Nomina ex Stemmatum ornamenta Judirum Provincialium, qui apud Seelandos a tempore orthodoxæ Religionis vigerunt.*

Noter

- 1) Danmarks Kirker V, s. 185 (1936).
- 2) Kancelliets brevbøger 22.9. 1584.
- 3) Gen. Herald. Selskab Generalia no. 55 in folio 107. Rigsarkivet. De i dette håndskrift indeholdte oplysninger om landsdommerne i Sjælland og Møn er i korrigeret og udvidet

form publiceret i B. C. Sandvig: Omstændelig Beskrivelse af Øen Møen, s. 60 f. f. (1776).

- 4) I litteraturen om Peder Oxen nævnes i reglen Herluf Skave som dommer i hans sag, antagelig fordi Arenfeldt ikke nævnes i de publicerede fortegnelser over landsdommerne, som er baseret på tavlerne i Sct. Bendts. At

- Arenfeldt beklædte dommersædet er sikkert nok; hans dom er gengivet in extenso i M. A. R. Ryge: Peder Oxes Liv og Levnets Beskrivelse, s. 134 f. f. (1765).
- 5) Om adelslægters sammensatte våbener, se H. Berner Schilden Holsten: Nogle genealogiske Studier i dansk Heraldik (1945).
  - 6) Erich Pontoppidan: Danske Atlas, s. 58 (1767).
  - 7) Hofmans Fundationer VII, s. 497 f. f. (1761).
  - 8) Thott 4°, 1390. Det kgl. Bibliotek.
  - 9) Se Hugo Matthiessen: Snapstinget, s. 18 f. (1946). En håndskreven fortegnelse over navnene på de personer, hvis våbener fandtes i landstingshuset i Viborg, findes i Langebeck's Excerpter 4°, no. 157. Det kgl. Bibliotek.
  - 10) J. J. A. Worsaae og C. F. Herbst: Kongegravene i Ringsted Kirke (1858).
  - 11) Gen. Herald. Selskab Generalia no. 24 in folio 106. Rigsarkivet.
  - 12) E. C. Werlauf: Det kgl. danske Selskab for Fædrelandets Historie og Sprog i dets første Aarhundrede, s. 169 (1847).
  - 13) H. Storck: St. Bendts Kirke i Ringsted før og efter Istandsættelsen, s. 12 (1909).

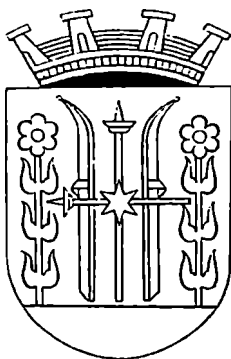
Ski og kors i Skiens byvåpen

Av Hans A. K. T. Cappelen

NÅR ET VAPENS utviklingshistorie blir avdekket, melder ofte spørsmålet seg om ikke dagens våpen bør endres i retning av et eldre. Hvis dagens våpenskjold er heraldisk og forøvrig tilfredstillende, er det liten grunn til å gripe bakover i historien. Men har våpnet uheraldiske eller uforståelige elementer, kan et tidligere våpen eller segl utgjøre et brukbart alternativ. Dette er tilfellet for flere kompliserte bymerker som er fargelagte etterlikninger av sene bysegl. Blant disse er også dagens våpen for byen *Skien* i Norge.

Hallvard Trættemberg har blasonert Skiens byvåpen slik: «Rød bunn, to korslagte skistaver mellom to oppreiste ski mellom to rosentrær oppvoksende fra skjoldfot, alt av gull»¹⁾.

Dette har vært våpnets innhold – med tillegg av en liten seksoddet

1. Dagens byvåpen for Skien, som det brukes av byens myndigheter, med murkrone og i tegning av Hallvard Trættemberg.

stjerne i skistavenes kryssingspunkt – bare i inneværende århundre. De fleste av figurene og tinkturene²⁾ i våpnet har undergått mange forandringer fra de eldste kjente versjoner først på 1600-tallet.

Jeg skal her sette fram noen hypoteser om mulige byvåpen eller segl før år 1600, og jeg skal begrunne et forslag til en noe hardhendt revisjon av dagens detaljrike bymerke. Begge mine to oppgaver krever en nærmere undersøkelse av de mange figurer og tinkturer.

Ski som våpenfigur

Iallfall de fleste nordmenn har sett skiforeningers emblemer med avbildninger av ski. Men disse ski-avbildningene har først fått utbredelse gjennom den moderne skisporten. En eller et par ski er sjelden som våpenfigurer, selvom virkelige ski er kjent i Nord-Europa helt fra forhistorisk tid, og avbildninger av ski er kjent fra både helleristninger og kirkelige kalkmalerier.

Ski opptrer antakelig tidligst som våpenfigurer i en privat fortegnelse fra 1500-tallet over svenske landskapsvåpen³⁾. *Lappland* er der tildelt «tuå golla skjidhor utij itt huitt fieldh», og tegningen viser skiene stilt som bjelker (dvs. horisontalt over hverandre).

Det eldste kjente eksemplar av Skiens bysegl er fra 1609⁴⁾. Det viser et likcarmet kors lagt over to opprette og utvendte ski. Fra nyere tid stammer derimot byen Lillehammers merke

med en skiløper («birkebeiner») – det er fastsatt i kgl. res. 4.4. 1898. Også det svenske Venjans socken hadde en skiløper i våpnet som eksisterte fra 1947 til socknets opphør i 1971. I Finland fins ski i kommunevåpnet til Vimpeli fra 22.11. 1960 (og «moss-skidor» i våpnet til Ullava fra 15.4. 1966), mens den svenske kommunen Sorsele fikk ski i våpnet da det ble fastsatt av Kungl. Maj:t den 29.6. 1970. Alle disse våpnene har dermed skiene kombinert med andre figurer.

En figur er naturligvis ikke «uheraldisk» og forbudt selvom den er sjelden i våpen. Spørsmålet er om figuren oppfyller de allmenne vilkår som gjelder for våpenfigurer.

Et sånt generelt krav er at figuren må være abstrakt og uavhengig av det enkelte, faktiske eksemplar. En ski eller et skipar kan lett følge dette påbudet. Våpenfigurer må ikke være for tid- eller stedbundne, og det er ikke ski, som kjennes gjennom flere århundrer i et vidt geografisk område. I dagens norske offentlige heraldikk praktiseres flateprinsippet. Kan ski gjengis bare som en flate, uten at figuren blir uforståelig? Det er nødvendig å se på hvordan ski kan avbildes.

I noen av våpnene er skiene gjengitt i profil, dvs. sett på langs med skienes smale langsider. Midt på profilen står skibindingen i form av en halvrundig – eller et hull ved bindingens plass – og skituppen er buet opp. Figuren blir dermed smal og kan være vanskelig å kjenne igjen på avstand. Normaltegningen av Sorseles våpen viser en annen løsning. Der er skiene sett ovenfra og de har spisse ender med noe innsmaling i nedre ende. Da blir imidlertid figuren lett uforståelig og den kan forveksles med andre figurer.

Skienes eldste segl og senere utgaver har en mellomform: skituppen ses tydelig bøyd opp, dvs. ut til siden, mens den rette delen er omtrent like bred som om skiene er sett ovenfra. Midt på skiene i seglet fra 1609 gjengis stiliserte vidjebindinger utført som halvrundinger. Skiene har altså fått en vridd form som gir tilfredstillende flater samtidig som en godt kan se hva figuren forestiller.

Kan en gjenstand vris og den naturlige formen oppløses når den gjengis i våpenskjold? Det samme gjør vi vel med de fleste våpenfigurer: klassiske figurer som ørn og rose, og gjenstander som anker og båt med seil, er alle vridd og omskapt i den heraldiske avbildningsverden. «Naturalisme» er tilogmed et slags heraldisk skjellsord!

Konklusjonen er at ski kan anerkjennes som våpenfigur. Jeg finner Skiens utformning som den beste – og den som bør avbildes hvis en blasonering bare sier «ski». Det må ligge innenfor heraldisk variasjonsfrihet å bruke denne formen også i andre nordiske våpen.

Hvorfor ski i byvåpnet?

Svaret er enkelt for den som leser byens navn, Skien. Mer komplisert

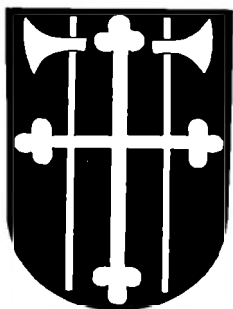
2. Byseglet i eldste kjente avtrykk fra 1609 og hyllingen i 1610.

blir det når en hører navnet korrekt uttalt som »Scheen«. Skrivemåten på 1600-tallet var nettopp Scheen og til dels Schien, så uttalen har nok vært både med og uten en liten i- eller j-lyd. Navnet kommer av Skidan/Skydan = byen ved vannskillet eller kløvningen mellom vannene. Ski og skipar har derfor rent filologisk lite med bynavnet å gjøre.

Folke-etymologien knyttet derimot skiene og bynavnet sammen. Det fins et gammelt sagn om en skiløper som ble forfulgt av en sint bjørn. Så reddet han seg unna på skiene sine. Der han stanset, fant han at det var en passende boplass, og han ga stedet navn etter skiene sine⁵).

Går skiens historie til bakenfor byseglet fra 1609? Det er noe mistenkelig og nærmest profant å stille de høyst verdslige skiene sammen med det kristne hovedsymbolet, korset, i byseglet. Er skiene avledet av andre figurer som passet bedre med et kors?

I 1591 hadde Skien neppe et brukbart by-signet. Skiens representanter satt bare sine personsegl på hyllingsdokumentene ved kongehyllingen i Oslo sommeren 1591, uansett at Kristian 4. hadde bestemt i et åpent brev av 31. 12. 1590 at representantene skulle ha

3. Den norske erkebispeskestols våpen 1455–1537, som fra 1924 er Den norske kirkes våpen. Tegning av H. Tætteberg.

4. Abbedisse-seglet fra Gimsøy kloster - avtrykk fra abbedissen Helga den 6. 12. 1413. (Foto: Riksarkivet, Oslo).

med seg «deres Stadssegl»⁶). Først ved hyllingen av hertug Kristian sommeren 1610 hadde Skiens representanter et bysegl – slik som foreskrevet i kongebrev 3. 1. 1610 – og det er identisk med segl-eksemplaret fra 1609⁷).

Likevel kan Skien ha hatt et eldre segl eller våpen som ikke kunne brukes i 1591. Religiøse symboler i segl leder tanken til reformasjonen. Noen generasjoner før ble den tvunget igjennom i distriktet, og katolske tradisjoner ble bekjempet i lang tid. Hvis korset på skiene opprinnelig var kirkelige symboler med katolsk preg, har vi en forklaring på at de ikke kunne brukes i 1591. F. eks. ble den norske erkebispeskestols våpen bare brukt inntil 1537, og det hadde et kors lagt på to opprette og utvendte St. Olavs-økser.

På liknende måte hadde Roskildes stiftsvåpen – kjent fra 1251 – et kors og to opprette, utvendte nøkler (skyts-helgenen pave Lucius)⁸). Først i nyere tid har Den norske kirke tatt opp kors/øksevåpnet som sitt, mens Københavns

katolske bispedømme har tatt et kors på to opprette og utvendte bispestaver.

Ski med buet skitupp kan i avbildninger ha en fjern likhet med en krum hyrdestav (*baculus pastoralis*). Det er imidlertid ikke så fjernt å bytte hyrdestaver med ski, hvis en vil bevare komposisjonen, men unngå et katolsk seremonitegn. Hvis Skiens ski er dannet av hyrdestaver, må forklaringen søkes i Gimsøy nonnekloster rett utenfor bygrensen. I abbedissens spissovale segl står nettopp en abbedisse med krumstav i høyre hånd!

Et kors på to opprette hyrdestaver blir imidlertid et helt religiøst bilde-motiv – kan det passe for en by? En mulighet er at dette var klostrets våpenmerke som Skien bygde videre på i 1609. En annen mulighet – som jeg skal komme tilbake til – er at korset symboliserer Skien by, og hyrdestavene kan isåfall ha symbolisert samhörigheten med det rike nonneklosteret.

Min teori om utviklingen fra krumstav til ski kan ikke bekreftes direkte

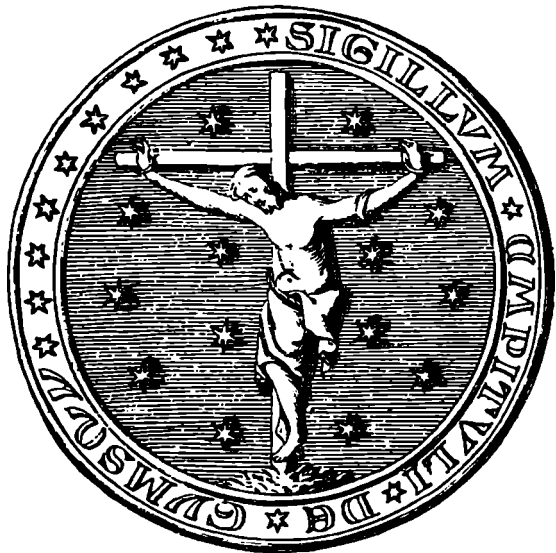
i noen bevart avbildning. Imidlertid har Skien vært herjet av en lang rekke branner gjennom århundrene og viktige dokumenter er gått tapt. F. eks. fins Gimsøys abbedisse-segl og klosterets konvent-segl bare bevart i ett slitt eksemplar av hver.

Endel indisier taler for krumstavteorien – og jeg skal etterhvert vise at vi har flere andre indisier som taler for at seglet fra 1609 bygger på eldre forbilder. Men det kan selvsagt ikke idag være aktuelt å bytte ut de over 360 år gamle ski til fordel for abbedissens seremonistav!

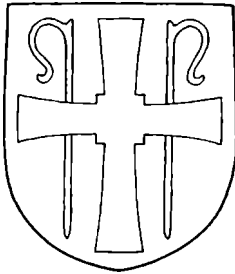
Skistaver og kors

Idag går alle på ski med to staver. Dette er likevel en skikk som først ble lansert med skisporten i nyere tid. Bare én skistav, uten rund trisse-nede ved den spisse enden, ble brukt tidligere. De to skistavene i Skiens våpen er derfor et relativt sent påfunn.

Den eldste avbildning med noe som ser ut som to staver fins i Norsk Folke Calender 1854⁹⁾. Stavene likner mest

5. Gimsøy klostres konventsegl i idealisert tegning fra Danske Magazin 1752 – segl og diplom er forsvunnet, bare fragment av seglet er bevart på diplommet fra 6.12.1413. (Seierstad, s. 25).

6. Kan dette ha vært et «katolsk» byvåpen for Skien? Relikviekors og hyrdestaver.

på to krysslagte lanser med håndtak. I vårt århundre er stavene blitt mer moderne med trisser.

Bare én vertikal stav mellom skiene kjennes fra Skiens bysegl i 1698, og denne versjonen har eksistert parallelt med korset opp til 1800-tallet¹⁰). Reduksjonen til en stav kan tyde på at noen har funnet sammensettingen kors/ski uheldig utfra religiøs pietetsfølelse. Samme tankegang kan ligge bak en våpenavbildning fra 1618 der det bare er to ski uten andre figurer. Denne eldste fargelagte utgaven av våpnet står på en altertavle som opprinnelig er fra Skien kirke¹¹).

Korset i byvåpnet har vekslet litt med skiftende tiders utforminger, men det er nesten alltid «svevende» og likearmet. I noen versjoner har korset innhakk eller innbuing i korsarmenes kortender. Den utbøyde formen (croix formée eller croix pattée) kjennes både i middelaldersegl og senere.

Er korset eldre enn 1609? En viss antydning kan vi ha i Skiens-lagmannen Sigurd Gyrdssons segl fra 15. 1. 1370¹²). Han har et svevende utbøyd kors. Flere bylagmenn i norsk middelalder hadde nettopp figurer fra byseglene i sine personsegl: i Bergen borg og skip, i Trondheim mitra, krone og bispestav¹³). Lagmannen var på

den tid formann i byting og bystyre. Selvom kors er et vanlig seglmerke, er det grunn til å nevne dette lagmannsseglet.

Det må også nevnes at Gimsøy klostres konventsegl viser et krusifiks som sentralmotiv. Skulle dette gjengis heraldisk, ville det bli en reduksjon til bare et kors.

En forklaring på valget av kors er gitt av dr.philos. Einar Østvedt¹⁴). Han peker på at «Det hellige kors» dukker opp i kildene sist på 1300-tallet. Etter hans mening er kirkenavnet symbolisert i bymerket. På den annen side har det vist seg at Skien samtidig hadde en eldre kirke innviet til jomfru Maria¹⁶). Hvis bymerket skal gå tilbake på Hellig-korskirken, må den ha hatt en spesiell posisjon som plasserte den foran Maria kirken – jeg skal komme tilbake til dette.

En dristigere forklaring har jeg lyst til å legge fram. Kan korset peke helt tilbake på den mektige korsfareren og lendermannen Dag Eilivsson? Han skal ha vært med kong Sigurd jorsalfar til det hellige land i 1108–1110. Barna hans var Gimsøys eldste kjente abbedisse, Baugeid, og kong Inge krokryggs navngjetne høvding, Gregorius Dags-son. Trolig var det Dag som grunnla Gimsøy kloster, utfra det løftet som Snorre i sagaene forteller at Sigurd og 12 menn ga om å fremme kristendommen. Minnet om korstoget må ha holdt seg lenge i Skiensdistriktet. Valget av korsfarernes merke i byseglet kan derfor være skjedd senere med tanke på Dag Eilivsson, og korset behøver ikke være brukt helt fra 1100-tallet. Det er forøvrig en velkjent sammenheng mellom stormennsmerker og bykjennetegn i middelalderen¹⁰).

Skistavene i dagens byvåpen virker

med til å komplisere det visuelle inntrykket. Et kors gjør derimot komposisjonen enklere og strengere, slik at det hele blir en enhetlig figur – forutsatt at blomstene ikke er med. Korset gir dessuten en lang historisk linje med et spennende og dramatisk utgangspunkt. Jeg mener at byvåpnet bør være kors og ski.

Stjerne eller firkant i kryssingspunktet?

En liten seksodded stjerne er idag plassert midt på korset. Allerede i 1609 ses en liknende figur i byseglet, og *B. H. von Løvenskiold* kaller den i 1784 for «et sexkandtet Kryds som en Stjerne»¹⁷). Fra forrige århundre opp mot idag er figuren også gjengitt som en rose eller en seksbladet blomst.

Den lille midtfiguren er tilsynelatende et underlig og unødvendig tillegg. Med fire odder stikkende ut i korsvinklene ser figuren ut som en misdannet stjerne, selvom den ikke behøver å være det. Er oddene en lett omskaping av en annen figur?

Her kan det være rom for mange hypoteser. Først skal jeg nevne noen argumenter for at midtfiguren virkelig er en stjerne. Aller først vil jeg likevel understreke at spissene i korsvinklene kan være en ren dekorasjon uten symbolsk mening. Jeg har forelagt problemet med midtfiguren i Skiens kors for erkebiskop *Bruno B. Heim*, f. t. London. Han skriver i brev til meg at han ofte i sine tegninger bruker spisser i korsvinklene bare som dekorativt element i stil med mer forseggjorte korsformer.

Hvis en imidlertid tenker seg at 2 eller 4 odder er usynlige på korsarmene, så er midtfiguren en 6- eller 8-oddet stjerne. Begge disse stjernetypene kjennes fra norsk middelalder – både

som hoved- og bifigur. Midtfiguren kan derfor være av denne typen.

I Gimsøy klosters konventsegl er det 14 stjerner rundt et krusifiks. Kors med stjerne i kryssingspunktet er en brukbar heraldisk forenkling av dette seglmotivet.

En annen tolkning er at spissene i korsvinklene er nagler – isåfall naturligvis Kristi nagler. Men både er fire nagler uvanlig, og en eventuell plassering i korsvinklene er uvanlig, så jeg har liten tro på denne tolkingen.

Det fins også mer spennende muligheter: Spissene kan være en omdanning av kvadratiske hjørner på en firkant som har stått midt på korset i katolsk tid. Isåfall var korset et «korskvadrat» (*croix quadrate* eller *croix au cocur* [clargi]), som kjennes bl. a. fra våpnet til jarlen av Lichfield og i utgaver av Jerusalemskorset.

Baron *Otto Haxthausen* mener at denne korsformen symboliserer et relikviekors – fortrinnsvis for en splint av selve det hellige kors¹⁸). Erkebiskop Heim opplyser at han har et sånt virkelig relikviekors med en korsrelikvie funnet av St. Helena. Haxthausen skriver i brev til meg at han støtter sin teori på de mange «stadig eksisterende kors (navnlig alterkors) af Byzantinsk og middelalderlig oprindelse».

En annen sak er at korskvadrat med korte armer blir den figur som på svensk kalles «trappskurna rutor», og som kjennes fra flere middelalder-våpen¹⁹).

Har Skiens kors opprinnelig vært et relikviekors, kan det lede til mange videre hypoteser/gjetninger. Her blir det likevel å bygge hus på sandgrunn, så de følgende momenter må tas med noen klyper salt!

Det hellige kors' og St. Pauli kirke i Skien ble trolig bygd på foranledning af ridderen *Gaute Eiriksson* (Gal-

tung), som var sysselmann i Skien fra ca. 1387²⁰). Kirken må nok ha hatt en særstilling, fordi erkebiskopen i 1395 ga et indulgensbrev på hele 40 dages avlat for visse besøk og bønner i kirken²¹). Kildene sier imidlertid ikke noe om dette skyldes at kirken hadde et særlig fint relikvie.

Et eventuelt sjeldent relikvie kan f. eks. ha vært ervervet på pilgrimsreise. Den korssplinten som kong Sigurd jorsalfar og Dag Eilivsson bragte med hjem, ble oppbevart i Konghelle og Nidaros – ikke i Skien. På den annen side kan Dag ha bragt til Skien et annet relikvie med tilknytning til korssplinten. Dette relikviet kan på et eller annet tidspunkt ha gitt navn til Helligkors og St. Pauli kirke.

Gaute Eiriksson skal ha vært på pilegrimsreise til St. Jakobs grav i Compostella. På et praktfullt drikkehorn står et Galtung-våpen som er tilskrevet ham. Det viser galten og et lite muslingskall, og skjoldet er plassert i kryssingspunktet på et forseggjort kors²²). Gaute kan ha ervervet et sjeldent relikvie til kirken i Skien. Og ikke da nødvendigvis en korssplint. Kirken kan så ha fått navnet på grunn av selve relikviekorset. Utviklingen gikk kanskje i to etapper: først kors og der nest relikviekors. Men her er vi på svært usikker grunn!

Hvis korsvinklenes spisse odder har vært deler av et kvadrat, kan omskapingen nok også her forklares med reformasjonen og dens utrydding av helgener og relikvier.

Bør Skien beholde kors med spisser eller stjerner? Jeg mener nei, fordi figursammensettingen allerede er komplisert nok. Et våpens innhold skal i norsk offentlig heraldikk reduseres til bare det strengt nødvendige, og odde- ne/stjernen mangler idag en særlig sterk begrunnelse. Derimot i emble-

matisk bruk utenfor skjold og flagg, kan korset dekorerer med spisser og inhakk ettersom det passer med omgivelsene.

Blomstene i byseglet

Skiens segl og våpen har et frodig botanisk innslag. Det har vekslet mellom firbladete blomster med stilker og blad, furucr, grantrær og «rosenbusker». Populært har de tilogmed vært kalt for «liljer». Byhistorikerne sier, at de er soleier, fordi «soleimblom» skal bety nabodistriktet Solum som i 1609 lå under Skien menighet²³). Denne teorien støtter de nok på navnelikheten.

Ut fra allminnelig segl-kunnskap mener jeg at soleie-teorien må forkastes. Rose-ranker og andre blomsterranker mellom hovedmotiv og omskrift, er kjent fra et høyt antall middelaldersegel i inn- og utland. De er ikke heraldiske figurer, men dekorasjoner som gir liv til seglene og som oppveier at seglene er ensfargete. I Skiens segl fra 1609 er kronbladene, stilkene og bladene av en helt vanlig type dekorasjonsplanter²⁴). Blomstene er utstyrt med seks kronblad og ser ut som naturalistiske roser – ikke soleier. Og så i abbedisse-seglet fra Gimsøy kloster er det satt planteranker mellom hovedmotiv og omskrift, på samme måte som f. eks. Lyse klosters konventsegel og Munkeliv søstrekonvents segl²⁵).

Plantene er et dekorativt virkemiddel i segl, men hører ikke med i et våpenskjold. Fortsatt kan rankene brukes utenfor skjold og flagg, når kors og ski brukes emblematiske. Plantene hører derimot ikke med i et våpens heraldiske innhold, og de bør utelates ved en formell fastsetting av byvåpnet. Denne reduksjonen vil sette Skiens våpen i samklang med de enkle

7. Noe »hjemmegjort« politiskilt fra kong Karl Johans tid. Skiens våpen med stav/stokk mellom skiene og omgitt av trær. (Foto: Seierstad, s. 453).

offentlige våpen som lages i Norge idag. En tilsvarende reduksjon ble foretatt i våpnet til Bjäre kommune i Skåne da det ble fastsatt 16. 12. 1955. I Bjäres gamle herredssegl fra 1524 står en kvinne med en bok og gren i hendene og mellom dette motivet og omskriften er det blomsterranker som ble utelatt i våpnet.

Roserankene virker som et noe sent innslag i et segl fra 1600-tallet. De kan være enda et indisium på at 1609-seglet bygde på et eldre forbilde.

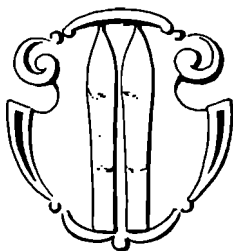
I mer unøyaktig avbildninger er rankene blitt tegnet med en sammen-vokst, buet stilk. En liknende felles stamme eller rot har de furuene eller grantrærne som ses i bysegl fra 17- og 1800-tallene. Imidlertid er det nok en graskledd jord som blomsterrankene vokser opp fra i 1609-seglet. En sãnn «jord» er vanlig i segl og fins i flere

senere avbildninger av Skiens våpen. I tegninger fra inneværende århundre gjengis denne jord som en skjoldfot, dvs. en horisontal delelinje. Dette er imidlertid et overflødig element uten noen selvstendig betydning, så jord eller skjoldfot kan trygt utelates sammen med blomstene.

Våpnets tinktur-sammensetting

Gull og blått er den heraldisk korrekte tinktur-kombinasjonen som er anvendt i altertavle-våpnet fra 1618. Skiene er gull og bunnfargen mørk blå, etter det som kan ses idag. Denne altertavle er ikke fagkyndig restaurert og analysert i nyere tid, men våpentinkturene virker troverdige.

I hele perioden mellom 1618 og siste del av forrige århundre kjenner vi ingen tingerte avbildninger av Skiens våpen. Fra 1800-tallet stammer i det

8. Altertavle-våpnet fra 1618 i Mælum kirke.

minste to faner som er bevart i Skien og som viser tingerte byvåpen. Den ene er fra byens brannkorps og bærer ikke noe årstall, men har iallfall vært på Fylkesmuseet for Telemark og Grenland, Brekke museum i Skien fra 1911 (reg.nr. B.M. 1911-25).

Denne fanen har grønlig bunnfarge mens våpenfigurene — som er frittstående — er grålige. Heraldisk sett vil dette si sølvfigurer på grønn bunn og sammensettingen følger dermed tinkturreglene fullt ut.

Den andre fanen tilhører Skiens Håndverk- og Industriforening og den bærer årstallet 1879 som er foreningens stiftelsesår. På fanen fins en rekke merker og blant dem er også byvåpnet i et ovalt skjold med naglebesatt gullbord. Skjoldbunnen er lys blå med skyformasjoner, ski og stav er brunlige og trærne er grønne med brune stammer. Dette er naturalistisk landskapsmaleri uten heraldisk stil.

Antakelig var det *H. J. Huitfeldt-Kaas* som helt privat tildelte Skiens byvåpen de nåværende tinkturene. I plansjeverket *H. Thorsen, Norske Byers Vaaben, Kristiania 1884*, innrømmer Huitfeldt-Kaas ganske åpent at «for Byvaabenerne ere Farverne vistnok vilkaarlig valgte». Nå ble imidlertid valget ikke så rent dårlig for Skiens vedkommende, fordi han fulgte både kontrastprinsippet om farger og metallers

veksling, og reduksjonsprinsippet om å «ungaa Brugen af mere end en Farve og et Metal i hver særskilt Vaaben», som han selv skriver. Skiens rød bunn med gull figurer har senere gått igjen i informative skrifter, og de har dessuten fått innpass i bymyndighetenes egen bruk av våpnet.

Mitt forslag til revisjon av byvåpnet er med kors på opprette ski. Da kan sammensettingen rødt/gull bli noe uheldig. En viss likhet i komposisjonen vil foreligge i forhold til Den norske kirkes røde bunn og gull (+ sølv) kors og økser, samt Københavns katolske bispedømmes røde bunn med gull kors og bispestaver. Publikum vil kunne forveksle disse tre skjoldene.

Bruken av noe som kan forveksles med norske eller utenlandske offentlige våpen, er forbudt i den norske straffelovs § 328 nr.4. Uansett om Skiens våpen kunne bli forvekslingsbart, er likheten mellom de tre skjoldene uheldig. I Skien er tinkturtradisjonen bare fra 1884 og bør nok vike plass.

I denne situasjonen kan vi vende blikket mot de eldste tinkturerne fra 1618. Figurene blir dermed fortsatt i gull, mens bunnfargen bør byttes om fra rødt til blått. Det eksisterer offentlige våpen med gullkors i blått og Rogaland fylke fikk den 11.1.1974 fastsatt «blå bunn et sølv svevende utskrådd kors med spiss fot», men ingen av disse utgjør noen forvekslingsfare med det foreslåtte Skiensvåpnet.

Nytt våpen til Skien?

Er det nødvendig å endre dagens byvåpen? Våpnet er nå innarbeidd, selv om det er heraldisk nokså svakt. Og våpnet er ikke forvekslingsbart med noe annet offentlig våpen.

Byhistorikeren, dr. philos. Einar

Østvedt, kritiserer dagens våpen utfra estetiske synspunkter og skriver «De ubestemmelige «rosentrær» er fantasiløse, døde og stavene tunge, kantede og tradisjonsløse i sin «moderne» form»²⁶). Dette er harde ord fra byens fremste historiker, så de må nok tillegges vekt.

Et annet hensyn taler for å fastsette et revidert våpen: byen mangler byflagg. Ennå bruker Skien jubileumsflagget fra byens 600-års-jubileum i 1958. Det har et reklamemessig motiv – på lys blå bunn en hvit rombe med overkroppen til en brynjekledd mann med gullhjelm, sverd og rødt avlangt skjold utstyrt med en rosenstilk med blad og rosc. Dette flagget kan ikke bli noe våpen og det er helt uhistorisk. Visstnok gjengir det Gregorius Dagsen, men skjoldet han bærer har intet historisk belegg.

Normalt skal byflagg og byskjold ha det samme heraldiske innhold, dvs. våpnets tinkturer og figurer. Det er forbudt å flagge med kommuneflagg som ikke er godkjent av Kongen, bestemmer kommuneflaggloven av 29. 6. 1933. Så formelt sett vil Skien bryte loven både hvis kommunen flagger med jubileumsflagget og med et flagg bygd over dagens våpeninnhold.

Det strenge krav om kongelig godkjenning skyldes imidlertid politiske og ikke heraldiske hensyn. Foranledningen til loven var at en kommune flagget med røde flagg fra offentlig eiendom²⁷). Det er slik bruk av politiske flagg som loven skal hindre. Trolig er dette grunnen til at påtalemyndighetene ikke har grepet inn overfor de upolitiske flagg som henger rundt om i kommunene uten godkjenning i kgl.res.

Idag er det festnet praksis å få kommunevåpen fastsatt i kgl.res. Denne praksis har gode grunner for seg –

både å hindre uheraldiske merker og å hindre for stor likhet med andre eksisterende våpen. Skal Skien få et eget og korrekt byflagg, bør byen søke gjennom Kommunaldepartementet om godkjenning i kgl.res. Da kan våpnet revideres i samsvar med de krav som stilles innen dagens norske offentlige heraldikk på den måten som jeg har redegjort for ovenfor.

Konklusjonen er etter min mening at byen selv bør vedta og få fastsatt i kgl.res. det følgende våpen for Skien:

I blått et utbøyd kors lagt over to opprette og utvendte ski, alt av gull (i flagg: alt gult).

Noter

- 1) Hvem Hva Hvor 1953, Oslo 1952, s. 146–147. Jfr. Norske By- og Adelsvåben, Oslo 1933.
- 2) Jeg bruker ordet «tinkturer» om både «farger» og «metaller», men er oppmerksom på at «tinkturer» også brukes – særlig tidligere – bare om heraldikkens «farger».
- 3) Meddelanden från Riksheraldikerämbetet IX, 1940, Malmø 1941, s. 17 (jfr. s. 13, 31 og 54).
- 4) *I. Seierstad*, *Skien historie*, bd. I, Skien 1958, s. 155–157.
- 5) Heimstadelære for Grenland, Skien 1967, s. 103. Jfr. *J. Borchsenius*, *Skien før branden 1886*, Oslo 1934, s. 160.
- 6) *Norske Rigs-Registranter*, III, Christiania 1865, s. 157. Jfr. note 4.
- 7) *Norske Rigs-Registranter*, IV, Christiania 1870, s. 350. Jfr. note 6.
- 8) *Heraldisk Tidsskrift*, 14/1966, s. 158.
- 9) *A. T. Kallenborn*, «Gamle norske Byvaaben og Stadssegel».
- 10) *B. H. v. Løvenskiold*, *Beskrivelse over Bradsbiere Amt og Scheens Bye med sine Forstæder*, Christiania 1784, s. 182. Jfr. *Arsskrift for Historielaget for Telemark og Grenland 1946*.
- 11) Denne er i dag altertavle i *Mølum kirke* som etter kommunesammenslåingen nå ligger innenfor Skien kommunes grenser.

- 12) *H. J. Huitfeldt-Kaas*, *Norske Sigiller fra Middelalderen I*, Oslo 1899–1950, nr. 847.
- 13) *H. Trættemberg*, *Borg i segl, mynt og våpen*, Oslo 1967, s. 18, 49.
- 14) *E. Østvedt*, «La Skien få byvåpnet av 1610 tilbake», *Varden*, Skien den 3.4. 1954. Jfr. *Seierstad*, op. cit., s. 156.
- 15) *Seierstad*, op. cit., s. 46.
- 16) F. eks. *Trættemberg*, *Borg i segl, mynt og våpen*, Oslo 1967.
- 17) *Løvenskiold*, loc. cit.
- 18) *Heraldisk Tidsskrift*, 7/1963, s. 301.
- 19) F. eks. danske ætt Skiernov «II», holstensk ætt Steen (*Heraldisk Tidsskrift*, 23/1971, s. 148, pl. s. 137), nordmannen Ekbrikt Jonsson 1357 (*Norske Sigiller* nr. 648: «tre takkede Murstykker»).
- 20) *Seierstad*, op. cit., s. 46.
- 21) *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*, bd. 7, Oslo 1962, sp. 394.
- 22) *Norsk slektshistorisk tidsskrift*, bd. XXI, s. 201–244 med andre forklaringer på dette våpen og videre henvisninger.
- 23) *Østvedt* og *Seierstad* som i note 14.
- 24) En lang rekke henvisninger kunne gjengis her, f. eks. *G. Seyler*, *Geschichte der Heraldik*, 1890 (nytrykk 1970), s. 124, 172, 208–209, 293, og *G. Brinchmann*, *Konge-Sigiller . . .*, Oslo 1924, pl. 12.
- 25) *Trættemberg* i *Bjergvin bispestol*, Bergen 1968, s. 107.
- 26) *Østvedt* som i note 14.
- 27) *Odelstings proposisjon* nr. 35, 1933.

HERALDISK TIDSSKRIFT

udgives af *Societas Heraldica Scandinavica*, hvis medlemmer modtager det gratis. Der udkommer to numre årligt, i marts og oktober. Medlemskab koster pr. år Dkr. 70 eller hvad der svarer hertil. Medlemskab én gang for alle (kun for personer): det 20-dobbelte.

Indbetaling sker bekvemlest gennem *dansk postgiro 11 23 74*, Societas Heraldica Scandinavica, c/o bogtrykker St. U. Zangenberg, Øverødvej 22, 2840 Holte, Danmark. Ved indbetaling på postkontor bør også i Sverige, Norge og Finland anvendes de danske girokort, som selskabet sender til medlemmerne. Girokortene lyder på Dkr. og gælder for Dkr., men indbetaling sker naturligvis i det pågældende lands egen mønt.

Ældre numre af tidsskriftet

Numrene 1, 9, 13 og 16 er udgået. Alle øvrige numre kan stadig fås. Priserne er som følger, portofrit:

Til og med nr. 20, pr. stk. Dkr. 15. – Nr. 21–23, pr. stk. Dkr. 20. – Nr. 24–30, pr. stk. Dkr. 25. – Fra og med nr. 31, pr. stk. Dkr. 35. Ved køb af 10 eller flere numre 25 % rabat.

Redaktør:

Major O. H. M. baron Haxthausen, Snesere, 4733 Tappernøje, Danmark

Redaktionsudvalg:

Redaktør Sven Tito Achen, Kong Georgsvej 52, 5. sal, 2000 København F
Tandlæge Per Hougaard, Dronning Ingeborgsvej 14, 4000 Roskilde, Danmark
Forfatteren Hans Krag, Lastad, Søgne, Norge
Kontorschef Gustaf von Numers, Topeliusgatan 9 A 2, 00250 Helsingfors 25, Finland
Stadsarkitekt Hans Schlyter, Norrlidsgatan 13, 852 50 Sundsvall, Sverige
Amtsdirektør, cand. jur. Ernst Verwohlt, Strandengen 4, 4000 Roskilde, Danmark

Skrivende medarbejdere i dette nummer:

Advokatfullmægtig Hans A. K. T. Cappelen, Bygdøy allé 123 B, Oslo 2
Arkitekt M. A. A. Esbjørn Hiort, Parkvej 6, 2960 Rungsted Kyst, Danmark
Pastor Paulus Holm, Repp, 3272 Kvelde, Norge
Kammarherre C. G. U. Scheffer, Karlavägen 94, 11522 Stockholm

Heraldisk Selskabs styrelse:

Redaktør S. T. Achen, Kong Georgsvej 52, 5. sal, 2000 København F (formand)
Arkivar, cand. phil. Nils G. Bartholdy, Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 Kbh. K
Major O. H. M. baron Haxthausen, Snesere, 4733 Tappernøje, Danmark
Dr. phil. Herman L. Løvenskiold, Riksarkivet, Bankplassen, Oslo
Fil dr Jan Raneke, Vallgatan 3, 234 00 Lomma, Sverige
Dr. h. c. Ole Rostock, Sigmundsvej 8, 2880 Bagsværd, Danmark (sekretær)
Hovrætsrådet Bo Tennberg, Kyrkoespl. 10 C 14, 65100 Vasa 10, Finland
Bygningskonservator, cand. mag. Allan Tønnesen, Godthåbsvej 79, 1. sal, 2000 København F
Bogtrykker St. U. Zangenberg, Øverødvej 22, 2840 Holte, Danmark (kasserer)

Tidsskriftets ekspedition:

Bogtrykker St. U. Zangenberg, Øverødvej 22, 2840 Holte, Danmark